

**JEZIČNA BAŠTINA HRVATSKIH
AUTOHTONIH ZAJEDNICA SREDNJE I
JUGOISTOČNE
EUROPE**



HRVATSKA
MATICA
ISELJENIKA

24. FORUM HRVATSKIH MANJINA

24. FORUM HRVATSKIH MANJINA

**“JEZIČNA BAŠTINA HRVATSKIH AUTOHOTNIH ZAJEDNICA SREDNJE I
JUGOISTOČNE EUROPE”**

IZLAGANJA SA SKUPA ODRŽANOG 23. STUDENOG 2018.



Hrvatska matica iseljenika

2018.

**JEZIČNA BAŠTINA HRVATSKIH
AUTOHTONIH ZAJEDNICA SREDNJE I
JUGOISTOČNE
EUROPE**

SANJA VULIĆ, IZVANREDNA PROFESORICA NA ODSJEKU ZA KROATOLOGIJU HRVATSKIH STUDIJA

**HRVATSKI IDIOMI U AUTOHTONIM ZAJEDNICAMA U KONTEKSTU OČUVANJA NACIONALNOGA
IDENTITETA MANJINE 7**

KATARINA ČELIKOVIĆ, MENADŽERICA KULTURNIH AKTIVNOSTI U ZKVH

**JEZIČNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI /REPUBLICI SRBIJI I MODELI NJEZINE ODRŽIVOSTI
DANAS 12**

ZVONKO DEKOVIĆ, PREDSEDNIK HNV-A CRNE GORE

JEZIK I IDENTITET 16

VLADIMIR MARVUČIĆ, PREDSEDNIK HKD SV. JERONIM, BAR

KRATKI OSVRT NA DIJALEKTE GRADA BARA I OKOLICE 18

HRVATSKO GRAĐANSKO DRUŠTVO CRNE GORE

ŠKOLA HRVATSKOG JEZIKA U BOKI KOTORSKOJ 21

IVAN GUGAN, PREDSEDNIK HRVATSKE DRŽAVNE SAMOUPRAVE U MAĐARSKOJ

JEZIČNA BAŠTINA HRVATA U MAĐARSKOJ 23

KATICA ŠPIRANEC, HRVATSKO DRUŠTVO LJUBLJANA

**HRVATSKI JEZIK U TEMELJIMA HRVATSKOGA IDENTITETA / STANJE KOD HRVATA U
SLOVENIJI 26**

ZLATKO ROMIĆ, HRVATSKA RIJEČ, SUBOTICA

DIJALEKTALNI GOVOR U RALJAMA JEZIKA 30

ANTONIO SAMMARTINO, ZAKLADA "AGOSTINA PICCOLI"

JEZIČNA BAŠTINA MOLIŠKIH HRVATA 35

ZVUČNI ATLAS HRVATSKIH GOVORA 37

MATA MATARIĆ, HKUD »Vladimir Nazor«

IKAVICA SOMBORSKIH BUNJEVACA 38

DR. SC. MARIA LAŢCHICI, ANA FILCA, UČITELJICA KARAŠEVO, **MARIA VLASICI**, UČITELJICA VOD-
NIK

JEZIK KARAŠEVSKIH HRVATA 41

MILAN BOŠNJAK, URED ZA HRVATE IZVAN REPUBLIKE HRVATSKE **43**

ZAKLJUČCI 24. FORUMA HRVATSKIH MANJINA 44

Radovi u ovoj knjizi su izlaganja sa skupa održanog 23. studenog 2018. u Hrvatskoj matici iseljenika. Dio njih su pismeno priložena izlaganja, a drugi dio su transkripti nastali i uređeni na temelju zvučnog zapisa.

Bilješke uz radove su intervencija urednika kako bi sadržaj u što većoj mjeri približio širem krugu čitatelja.

U knjizi je i nekoliko zvučnih zapisa koji se mogu preslušati.

M.K.

HRVATSKI IDIOMI U AUTOHTONIM ZAJEDNICAMA U KONTEKSTU OČUVANJA NACIONALNOGA IDENTITETA MANJINE

Poštovani skupe drago mi je da su se i ovom priliko susreli Hrvati iz različitih zemalja. Dobro je da se što češće susrećemo. Zahvaljujem na pozivu i prilici da govorim na ovome skupu. Naslov ovog skupa je tema kojom se bavim više od trideset godina s puno objavljenih radova o jeziku autohtonih hrvatskih zajednica i kao dijalektolog o pojedinim mjesnim govorima. Postavilo se pitanje kako da dam panoramski pristup problemu, a da se previše ne zadržim na pojedinim zajednicama i kažem nešto o problemima s kojima se hrvatske manjinske zajednice u jezičnom pogledu susreću.

Ja sam se ovog puta ograničila na autohtone zajednice u jezično-povijesnom smislu, jezično homogene zajednice ponajprije one u Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Rumunjskoj i Italiji, a zatim i na one koje su nastale raspadom bivše države u Srbiji (Vojvodini), Crnoj Gori i Kosovu. Što je svima njima zajedničko? Ili su nastale ustanovljenjem novih granica, a opće nije riječ o migracijskom stanovništvu, kao što su Hrvati u Boki Kotorskoj ili Hrvati u Vojvođanskom dijelu Srijema i manjim dijelom oni u Mađarskoj ili su pak nastali migracijom koja se otprilike događala s istog područja u isto vrijeme i koja je završila do kraja 18. st.

Znamo da je najmlađa zajednica takvog tipa ona Hrvata – kajkavaca kojih je ostalo vrlo malo u vojvođanskom dijelu Banata i u Keči¹ u Rumunjskoj. Tu je riječ o pet sela, od kojih su četiri s vojvođanske strane, a to su

Banatska Boka², Klarija³, Neuzina⁴ i Kanat i spomenuta Keča u Rumunjskoj.

Što ih još povezuje? Povezuje ih, više ili manje, čvrsta teritorijalna kompaktnost na području na kojem su se doselili. Taj teritorij može biti malo veći (kao onaj na kojem žive Gradišćanski Hrvati) u Austriji, zapadnoj Mađarskoj, Slovačkoj i južnoj Moravskoj. Ako se pak ograničimo na Hrvate u Slovačkoj onda je taj teritorij jako mali, nekoliko sela koja su danas administrativno pripojena Bratislavi kao što je Novo selo⁵, Čunovo⁶ i Jandrof⁷ ili pak Hrvatski Grob⁸, koji nije danas gradska četvrt Bratislave, no ipak je dovoljno blizu ovim selima i tu možemo govoriti o relativno kompaktnoj zajednici.

Bunjevački Hrvati žive na prostoru od Baje⁹ u Mađarskoj do Sombora u Vojvodini i jedna su relativno kompaktna zajednica. Moliški Hrvati žive na području tri sela koja su teritorijalno međusobno blizu. Karaševski Hrvati u Rumunjskoj, žive u sedam sela sva oko grada Rešice¹⁰ koja su vrlo blizu jedna drugom.

Pripadnike hrvatskih autohtonih zajednica povezuju i zajedničke dijalektalne značajke. Pri tom naravno, ako se spustimo na razinu mjesnih govora, vrlo je teško naći dva posve identična mjesna govora. Janjevcani će reći kako govore drugačije od onih u Letnici¹¹, no s dijalektološkog aspekta pripadaju istoj skupini. Poljanci¹² u sjevernom Gradišću će reći kako govore drugačije od Dolinaca¹³ u srednjem Gradišću, ali je činjenica da nji-

1 **Hrvatska Keča, Keča, Checea, Checea Croată**, naselje u rumunjskom dijelu Banata. Naselje biskupskih predijalaca iz Pokuplja. Kolonizirani su tu od strane zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca 1801.

2 **Hrvatska Boka, Boka**, naselje Hrvata, nekadašnjih biskupskih predijalaca -kajkavaca u srpskom dijelu Banata.

3 **Hrvatska Klarija**, spojena je sa **Srpskom Klarijom** u jedinstveno mjesto **Klarija** odnosno **Radojevo**. Naselje biskupskih predijalaca – kajkavaca u srpskom dijelu Banata.

4 **Hrvatski Neuzin**, spojen sa **Srpskim Neuzinom** u jedinstveno mjesto **Neuzin**. Naselje biskupskih predijalaca – kajkavaca u srpskom dijelu Banata.

5 **Devinsko Novo Selo, Devínska Nová Ves**, nekada selo pokraj Bratislava, danas gradska četvrt. Od 17. st. naseljeno Hrvatima.

6 **Čunovo**, od 16. st. naseljeno Hrvatima. Do 1947. pripadalo Mađarskoj. Danas naselje Bratislave.

7 **Hrvatski Jandrof, Jarovce**, od 16. st. naseljeno Hrvatima. Do 1947. pripadalo Mađarskoj. Danas naselje Bratislave.

8 **Hrvatski Grob, Chorvátsky Grob**, naselje od 16. st. naseljeno Hrvatima u Bratislavskoj regiji.

9 **Baja**, grad u mađarskom dijelu Bačke. Tijekom 16. i 17. st. naseljen „Dalmatincima“, Hrvatima – Bunjevcima.

10 **Rešica, Reșița**, grad u rumunjskom dijelu Banata. Nekada važno industrijsko središte u blizini kojeg su naselja karaševskih Hrvata.

11 **Letnica, Letnicë**, selo naseljeno Hrvatima – Janjevcima na obroncima Skopske Crne Gore na Kosovu. Duhovno središte janjevačkih Hrvata.

12 **Poljanci**, skupina gradišćanskih Hrvata naseljenih oko Nežiderskog jezera kako s austrijske tako i s mađarske strane. Govore srednjočakavskim dijalektom.

13 **Dolinci**, skupina gradišćanskih Hrvata u središnjem Gradišću. Govore srednjočakavskim dijalektom.

hovi govori pripadaju jednom čakavsko-ikavsko-ekavskom dijalektu¹⁴ i kada se uspoređuju s nekim drugim govorima oni jesu jezično kompaktni. Bunjevački Hrvatu u Kačmaru¹⁵ u Mađarskoj reći će kako ne govore posve jednako kao oni u Đurđinu¹⁶ u Vojvodini ali je činjenica da su bunjevački idiomi kao cjelina opet različiti od dugih.

Ove sve autohtone zajednice možemo reći povezuje relativno zajedničko etnografsko naslijeđe, zajednička kulturološka obilježja i način života i do nedavno višestoljetno življenje na tradicionalan način naslijeđen od predaka. Zašto nam je bitan tradicionalni način života u jezičnom kontekstu? Svaka mikro cjelina, svako pojedino naselje živjelo je tradicionalnim načinom života. Mahom je bilo riječi o poljoprivrednom, ruralnom stanovništvu koje živi u svojim zatvorenim, mikro svjetovima držeći se na okupu i oni su kao takvi čvrsto čuvali svoje mjesne govore.

Pripadnici drugih naroda koji bi se naselili u pojedino takvo selo bili su prisiljeni naučiti mjesni govor. To nije bio samo govor unutar obitelji, to je bio i govor na ulici, govor u trgovini, njime se propovijedalo u crkvi, pjevale pučke pjesme. Na njemu su se održavale pučke pobožnosti. Jednostavno nije bilo drugog nego naučiti mjesni govor. Zato imamo puno osoba sa stranim prezimenima u hrvatskim autohtonim zajednicama koji nisu rezultat asimiliranja prezimena, kao što se događalo u Italiji i velikim dijelom u Mađarskoj. Velikim dijelom oni su rezultat ženidbenih veza posljedicom kojih bi doseljenik bio u potpunosti kroatiziran, a jedino što bi ostalo od prvotnog identiteta bilo bi prezime.

Općenito, ako govorimo o mjesnim govorima Hrvata koje danas nazivamo gradišćanskima, a nekada zapadno-ugarskima, možemo reći da su oni u 90% slučajeva govori čakavsko-ikavsko-ekavskog dijalekta, jedinom manjim dijelom čakavsko-ikavskoga¹⁷, a još manjim dijelom arhaično štokavskoga¹⁸. U svega nekoliko mjesta živjeli su kajkavci od kojih imamo ostatke ostataka u Umoku¹⁹ i Vedešinu²⁰.

Ako ih gledamo u kontekstu hrvatske dijalektologije po svim onim osnovnim jezičnim značajkama ti su dijalekti jednaki onima u Hrvatskoj, no specifičnosti su nastale pod utjecajem dominantnih jezika, službenih jezika onih država i većinskog naroda među kojima su živjeli. Zbog toga u govorima gradišćanskih Hrvata ima znatno više germanizama pa i hungarizama nego u današnjem čakavsko-ikavsko-ekavskom dijalektu. Strani jezici su utjecali i na strukturu dijalekata. Tako u južnom Gradišću, u Austriji imamo primjere brojeva druge dekade. Tu je pedeset i dva „dva i pedeset“. To je rezultat izravnog utjecaja njemačkog jezika.

Najbliži bi govorima u Hrvatskoj bili onih hrvatskih autohtonih skupina uz granicu s Hrvatskom, kao primjerice govori pomurskih Hrvata u Mađarskoj. To je kajkavski govor blizak onom naših Međimuraca. Govori podravskih Hrvata u Mađarskoj su ili kajkavski tip ili govori stare jekavske skupine slavonskoga dijalekta²¹. Vrlo su bliski onima s druge strane granice u Hrvatskoj. Šokački govori u Mađarskoj i Bačkoj vrlo su slični šokačkim govorima u Hrvatskoj. Oni temeljno pripadaju slavonskom dijalektu, njegovim različitim skupinama bilo ekavskim, ikavskim ili ekavsko-ikavskim.

Govori bunjevačkih Hrvata nedvojbeno pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu²² kojemu znamo da mu je središte u Dalmatinskoj zagori, dijelom na obali i također u zapadnoj Hercegovini. Ono po čemu se bunjevački govori bitno razlikuju od ostatka novoštokavsko ikavskih je leksik, veliki broj posuđenica iz panonskog prostora, u prvom redu hungarizama ali i germanizama. Veći je broj i turcizama. Razlika je i u specifičnoj rečeničnoj intonaciji karakterističnoj za panonski prostor.

Istom novoštokavskom ikavskom dijalektu temeljno pripadaju i govori moliških Hrvata. Oni se razlikuju od ostalih novoštokavskih ikavskih govora po enormnom broju talijanizama. Kada moliški Hrvati govore mjesnim govorima bez znanja talijanskog teško je mnoge riječi razumjeti. Njihove govore obilježava i raspadajuća gramatička struktura, nema više sklonidbe imenica (umje-

14 **Ikavsko-ekavski čakavski** ili **Srednjočakavski dijalekt**, dijalekt u kojem se jat ispred suglasnika t, d, s, z, l, r, n pretvara u e. U svim drugim slučajevima izgovara se kao i. Osnova je standardiziranog jezika gradišćanskih Hrvata.

15 **Kačmar, Katymár**, nekada jako središte bunjevačkih Hrvata u mađarskom dijelu Bačke.

16 **Đurđin**, mjesto većinski naseljeno bunjevačkim Hrvatima u sjevernom dijelu vojvođanskog dijela Bačke.

17 **Čakavsko-ikavski** ili **Južnočakavski dijalekt**, u njemu se jat dosljedno pretvara u i. Govori se na području srednje i dijelom južne Dalmacije ali i u južnom Gradišću.

18 **Nenovoštokavski arhaični dijalekt**, **slavonski dijalekt**, sa šćakavskim (ognjišće) i šćakvskim (ognjište) oblicima.

19 **Umok, Fertőhomok**, selo u blizini Šoprona u zapadnoj Mađarskoj naseljeno Hrvatima kajkavcima.

20 **Vedešin, Hidegség**, selo uz južnu obalu Nežiderskog jezera u blizini Šoprona u zapadnoj Mađarskoj.

21 **Pečuški dijalekt**, govor jekavsko, šćakavskog istočnobosanskog dijalekta. Govor Hrvata Bošnjaka u Mađarskoj.

22 **Novoštokavsko ikavski, zapadno ikavski**, dijalekt štokavskog narječja koji se pretežno govori u Hrvatskoj, sjeverno od Neretve ali i kod bunjevačkih Hrvata.

sto „stvar, stvari“, „riječ, riječi“ imaju „stvara“ i „riča“). Nemaju više ni imenica srednjeg roda.

Što sve ove autohtone skupine, nisam ih ni nabrojila sve, veže s maticom zemljom? Htjeli mi to priznati ili ne to je standardni ili normirani hrvatski književni jezik. Za normalnu međusobnu komunikaciju i komunikaciju s matičnom zemljom neophodno je poznavanje standardnog jezika.

Što onda s našim lokalnim, mjesnim govorima? Njih prvenstveno treba njegovati unutar obitelji. Ako se njime govori unutar više obitelji stvaraju se preduvjeti da se na taj način i na ulici govori. Najgore što se može napraviti je umjetno forsiranje mjesnih govora u školama ili u službenoj komunikaciji.

Trenutno najviše surađujem s pomurskim Hrvatima, kajkavcima u Mađarskoj. Na žalost dogodilo se, primjerice u selu Keresturu²³, a vrijedi i za većinu ostalih sela, da se najmlađi govornik koji govori jasnim, mjesnim keresturskim govorom rodio 1967. On je posljednji s kojim su roditelji doma s njime govorili na mjesnom govoru. U školi se uči standardni hrvatski jezik kao što je i potrebno. Postavlja se pitanje što s tim kajkavskim govorom koji je prekrasan? Pokušava se nešto u školi, no to je uzaludan posao ako se lokalnim govorom ne koristi i u kući. Time se postiže samo to da djeca slabije poznaju standardni hrvatski jezik. Sada ne znaju ni standardni jezik ni mjesni govor.

Rješenje je u korištenju mjesnog govora u obitelji. Svi ma je drago kada čuju neku riječ koju su čuli od svojih baka i djedova ali to nije zamjena za standardni jezik. To vrijedi kako za Hrvatsku tako i za dijasporu. Rezultat može biti samo jezični „Babilon“. Tom se mogu veseliti samo oni koji žele da nas nestane. To je politika „divide et impera“²⁴. Broj govornika hrvatskog jezika svakim

danom je sve manji i manji. Ako se podijelimo na sto mikro jezika nestat će nas za dvadeset godina.

Primjer bunjevačkih Hrvata. Bunjevački Hrvati, pri svom doseljenu u Podunavlje nisu se nazivali Bunjevcima nego su se nazivali „Dalmatima“ ili „Ilirima“. To jasno pokazuju povijesni izvori. Drugi su ih nazivali „Bunjevcima“ ili „katoličkim Racima“. Od sredine 19. st., kada jača mađarizacija, nekako se učvršćuje etnonim „Bunjevci“ jer su smatrali kako se pod tim subetničkim imenom najlakše mogu održati. Tako se 1870. pojavljuju „Bunjevačke i Šokačke novine“. Gdje ipak u tim novinama vidimo čvrstu vezu s Hrvatskom? U jezičnim rješenjima. Bunjevci i Šokci su ikavci no u novinama nailazimo na jezična rješenja pod utjecajem Zagrebačke filološke škole²⁵, t. j. hrvatskog književnog jezika druge polovice 19. st.

Prije Trianonskih ugovora²⁶ ne spominje se hrvatsko etničko ime. Ime Hrvat na tom području nije bilo uobičajeno kao što je to danas slučaj ali upravo jezična rješenja ukazuju na te čvrste veze s Hrvatskom. Između dva svjetska rata imamo uglednog pisca Ivana Petreša²⁷, rođenog u Kačamru u mađarskom dijelu Bačke, koji se koristiti rješenjima Zagrebačke filološke škole. Iz šokačkog dijela Bačke pisac Brnja Andrin²⁸ u svojim djelima na standardnom jeziku također koristi rješenja Zagrebačke filološke škole. Tako su jezikom vrlo jasno pokazali svoju pripadnost.

Danas u Bačkoj među bunjevačkim Hrvatima mnogi pisci pišu standardnim hrvatskim jezikom, a kada pišu na dijalektu pristupaju tim djelima kao dijalektalnoj književnosti. Imaju potrebu izražavanja i na standardnom jeziku, kao pripadnici hrvatskog naroda, a kao pripadnici bunjevačke subetničke skupine na novoštokavsko-ikavskome bunjevačke provenijencije. Tu spadaju istaknuti pisci poput Vojislava Sekelja²⁹, Milivoj Prčić³⁰ i Tomislav Žigmanov³¹.

23 **Kerestur**, hrvatsko naselje na sjevernoj, mađarskoj obali Mure. Dio županije Zala.

24 „Podijeli pa vladaj“.

25 **Zagrebačka filološka škola** naziv je za skupinu jezikoslovaca koji su djelovali u drugoj polovici 19. st., a koji su se oslanjali na jezična rješenja nastala u doba Ilirskog preporoda. Zalagali su se primjerice za morfološki pravopis, genitiv množine sa završetkom na a, upotrebu rogatog e (ě) kao znak za staroslavenski jat i sl.

26 **Trianonski ugovori**, mirovni ugovori između Mađarske i sila pobjednica u 1. svjetskom ratu iz 1920. Po njima Mađarska je izgubila dvije trećine područja nekadašnje Ugarske u korist Austrije, Čehoslovačke, Rumunjske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

27 **Ivan (Čudomil) Petreš** (1876. – 1937.), svećenik i pjesnik. Između dva svjetska rata borio se protiv mađarizacije Hrvata u Mađarskoj.

28 **Brnja Andrin** (1835. – 1871.), učitelj i orguljaš. Bavio se i književnim radom.

29 **Vojislav Sekelj** (1946. – 2017.), književnik i publicist. Posebno se istaknuo svojom dijalektalnom poezijom utemeljenoj na govoru bunjevačkih Hrvata.

30 **Milivoj Prčić** (1942. – 2016.), pravnik, književnik i javni djelatnik. Pisao prozna djela i poeziju. Istaknuti član Hrvatskog nacionalnog vijeća Srbije i Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini.

31 **Tomislav Žigmanov** (1967.), književnik i javni djelatnik. Ravnatelj Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata. Od 2015. predsjednik Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine. Od 2016. narodni je poslanik u Skupštini republike Srbije.

Na isticanje „Bunjevačke“ pripadnosti neke navodi (kao primjerice u Mađarskoj), mogućnost većeg financiranje javnim novcem nego kada bi nastupali kao pripadnici hrvatske zajednice. To je posebno izraženo u Vojvodini.

Samoj bunjevačkoj zajednici u Vojvodini, koja se smatra „narodom“, pripadaju često neobrazovane osobe. Isticanjem sebe kao posebnog „naroda“ osiguravaju sebi financijska sredstva i društveni ugled. Pokušavaju standardizirati bunjevački govor koga ni sami više na znaju govoriti.

Od 19. st. među zapadno-ugarskim Hrvatima (o gradišćanskim Hrvatima možemo govoriti tek nakon Trianonskog sporazuma) postoje prijevori oko prihvatanja jezičnog standarda iz matice domovine ili inzistiranja na jeziku s kojim su došli u 16. st. i koji se u međuvremenu napunio posuđenicama iz njemačkog i mađarskog. Odluci gradišćanskih Hrvata da nastave se služiti svojim „starim“ jezikom doprinijela je konačna pobjeda hrvatskih „vukovaca“³² 20-tih i 30-tih godina 20. st. koja je napravila prilično oštar rez s dotadašnjom hrvatskom književno-jezičnom tradicijom.

Mi učimo da su to učinili „ilirci“. Oni su samo odlučili da je jezik bude štokavski. Čitajte pisce tog razdoblja. To je stari hrvatski jezik koji ima kontinuitet iz 15., 16. 17. 18. i 19. stoljeća s brojnim starim jezičnim rješenjima. Mi nemamo izjednačavanja padeža u množini u doba Zagrebačke filološke škole, ni početkom 20. st. Upravo je to zapravo smetalo zapadno-ugarskim, gradišćanskim Hrvatima. Tek od 20-tih i 30-tih godina 20. st. razlike između standardnog jezika i jezika gradišćanskih Hrvata sve se više povećavaju. Tako primjerice Janko Drašković piše „Disertaciju ili razgovor darovan poklisarom...“, a ne „poklisarima“. Taj stari oblik dativa množine (poklisarom) koriste i gradišćanski Hrvati. Đalski piše novelu „Pod starimi krovovi“. Današnji nametnuti naslov „Pod starim krovovima“ je krivotvorina. Isto tako Ante Kovačić piše „Među žabari“, a ne „Među žabarima“. Še-

noa piše „Protiv kukavicam“, a ne „Protiv kukavicama“. Ivana Brlić Mažuranić u svom dnevniku piše „djevojke dobacuju oficirom“, a ne „oficirima“. Da ne govorimo o nizu leksičkih rješenja kao što su prilozi i prijedlozi. U trećem desetljeću dvadesetog stoljeća nestaje niz riječi standardnog jezika kao što su prilog „jur“ (već), „stoprem“ (netom, tek), veznik „akoprem“ (premda, ako). Da je tako ostalo ne bi se gradišćanski Hrvati bunili. Sve to imaju gradišćanski Hrvati koji smatraju da je to njihova specifičnost i da toga u standardnom hrvatskom nije bilo. Toga je bilo i u hrvatskim dijalektima u matici kao i u standardnom jeziku.

Nakon drugog svjetskog rata gradišćanski Hrvati, a osobito njihovi istaknuti intelektualci kao što su Ignac Horvat³³ i Konrad Meršić³⁴, pokušali su približiti jezik gradišćanskih Hrvata standardnom jeziku. Zanimljivo je tko je pružio najveći otpor. Pristalice germanizacije. Ovi su smatrali ako se jezik gradišćanskih Hrvata približi hrvatskom standardu veća je mogućnost da ova zajednica opstane. Put prema uništenju manjine je njena izolacija, uvjeravanje kako je ona i njezin govor nešto posebno, pa i potpuno različito od jezika u Hrvatskoj. Šačica ljudi tada se vrlo brzo asimilirala.

Današnji gradišćansko-hrvatski književni jezik je normiran i ima svoju gramatiku, pravopis i svoje rječnike, uključujući i onog pravnoga nazivlja. Lijepo je da ovaj čuva brojne jezične značajke iz druge polovice 19. st. kojih u standardnom hrvatskom više nemam, no sam s gradišćansko-hrvatskim književnim jezikom mala zajednica gradišćanskih Hrvata ne može imati budućnost. U doba globalizacije teško je održati jezik cijelog jednog naroda, a kamo li male skupine.

Toga je bio svjestan i preporoditelj gradišćanskih Hrvata Mate Meršić Miloradić³⁵. Mate Meršić je bio zagovornik približavanja standardnom jeziku. On je 1919. izdao „Slovníku hrvatsku“, na tragu istoimene slovnice Antuna Mažuranića³⁶ iz 1859. i Adolfa Vebera Tkalčevića.

32 **Hrvatski vukovci**, pristaše pogleda na jezik srpskih jezikoslovaca Vuka Karadžića i Đure Daničića krajem 19. i u prvoj polovici 20. st. Inzistiraju na morfološkom pravopisu. Inzistiraju i na čistoj štokavštini odbacujući riječi iz drugih hrvatskih narječja. Stvorili su jezične osnove suvremenog hrvatskog jezika.

33 **Ignac Horvat** (1895. – 1973.), svećenik i preporoditelj Hrvata u Gradišću. Zalagao se za približavanja jezika gradišćanskih Hrvata standardnom hrvatskom jeziku. Protivio se ideji o gradišćanskim Hrvatima kao posebnoj, subetničkoj skupini.

34 **Konrad Meršić**, autor vježbanice i gramatike „Naš jezik“. Njome je jezik gradišćanskih Hrvata jako približio hrvatskom standardu što je izazvalo otpor dijela Hrvata u Gradišću.

35 **Mate Meršić Miloradić** (1850. – 1928.), svećenik, znanstvenik i kulturni djelatnik. Preporoditelj Hrvata u Gradišću. Urednik prvih novina gradišćanskih Hrvata „Naših novina“. Dao Burgenlandu hrvatsko ime „Gradišće“. Autor je i neslužbene himne Hrvata u Gradišću „Hrvat mi je otac i Hrvatica mat“.

36 **Antun Mažuranić** (1805. – 1888.), hrvatski jezikoslovac i leksikograf. Sudionik Ilirskog preporoda i urednik „Danice ilirske“. Utemeljitelj moderne hrvatske akcentologije, dijalektologije i tekstologije.

ća³⁷ iz 1871. Ja se nadam kako će naredne 2019. biti dostojno obilježeno sto godina od Meršićeve „Slovnice“.

Sve do 80-tih godina 20. st. gotovo se uopće ne upotrebljava pridjev „gradišćansko-hrvatski“ ni „gradišćanski Hrvati“ nego „hrvatski“ i „Hrvati“. Tako 1922. u Gradišću izlaze „Hrvatske kršćanske novine“, 1923. novine „Naš glas“ imaju podnaslov „Politički list hrvatskoga poljodjelca“, „Crikveni glasnik Gradišća“ iz 1946. ima podnaslov „Nabožni list za hrvatski narod Gradišća“. 1970. izlaze „Hrvatske novine za dicu u Gradišću“, a ne gradišćansko-hrvatske novine. „Radost“, dječji list iz 1976. ima podnaslov „List za hrvatsku mladinu u Gradišću“ itd. Isto tako poznata je publikacija gradišćanskih Hrvata „Kalendar Gradišće“, koji od svojih prvih brojeva između dva svjetska rata pa i još 50-tih godina 20. st. se zove „Kalendar i ljetopis Hrvatskog kulturnoga društva u Gradišću“, da bi 80-tih postao „Kalendar i ljetopis Gradišćanskih Hrvatov“ s velikim „G“, kao da je riječ o posebnom narodu.

Netko je naknadno forsirao odvajanje od svekolikog hrvatskog korpusa. Dobar su primjer pak tjednik „Hrvatske novine“³⁸ koji od 1923. izlazi pod tim imenom i dobar je primjer „Hrvatski centar“ u Beču koji je bio jedno vrijeme „Gradišćansko-hrvatski centar“³⁹.

Kamo vodi politika „divide et impera“ pokazuje i primjer moliških Hrvata. Govorimo o tri mala naselja, govorimo o šaćici govornika za koje je njemački slavist Walter Breu podnio zahtjev da im se dodijeli kod kao posebnom jeziku „molise-slavic“ ili „slavico-molisan“⁴⁰. Taj isti Breu i Giovanni Piccoli kada su objavili svoj rječnik govora Kruča⁴⁰ pišu da se radi o jeziku moliških Hrvata. Sada su ga jednostavno „dekroatizirali“. Jedino što toj maloj zajednici u Moliseu⁴¹ može pomoći je povezanost s Hrvatskom i učenje standardnog hrvatskog jezika.

Bez očuvanja standardnog jezika neće se očuvati ni mjesni govori.

(prema zvučnom zapisu uredio Marin Knezović)

37 **Adolfo Veber Tkalčević** (1825. – 1889.), svećenik i jezikoslovac. Bio je i zastupnik u Saboru. Najistaknutiji predstavnik Zagrebačke filološke škole. Nasuprot „vukovaca“ težio je hrvatskom jezičnom standardu utemeljenom na hrvatskoj književnoj i jezičnoj tradiciji. Napisao prvu samostalnu sintaksu hrvatskog jezika.

38 Prvotno „Naše novine“. Pod tim imenom su izlazile od 1910. Od 1922. imaju današnji naziv „Hrvatske novine“.

39 Pod tim imenom je i osnovan 1993.

40 **Kruč, Živavoda Kruč, Acquaviva Collecroce**, naselje u talijanskoj pokrajini Molise koje su u 15. i 16. st. naselili Hrvati iz donjeg toka rijeke Neretve.

41 **Molise**, pokrajina na jugu Italije. 1970. odvojila se od susjednog Abruzzo kao samostalna upravna jedinica.

JEZIČNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI /REPUBLICI SRBIJI I MODELI NJEZINE ODRŽIVOSTI DANAS

Kad dio jednog narod živi odvojen od matice jezik mu postaje jedno od najpotrebnijih i ponekad najteže dostupnih sredstava održanja nacionalnog identiteta. Na to nas podsjećaju izreka mnogih hrvatski velikana. „Jer narod u jeziku živi.“ kako su govorili Ivan Antunović¹, Blaško Rajić², Balint Vujkov³.

To je posebno problem kada se nalazi u okruženju dominantnog, većinskog jezika koji je po mnogi čemu sličan te se materinji govor ne doživljava kao autentičan, a još manje ravnopravan.

Kakvo je mjesto narodnog govora u sklopu jednog naroda i kako ga se treba čuvati pitanja su na koja bi danas trebali odgovoriti, kako u budućnosti ih ne bi tražili kao zaboravljene i zamrle u dvadesetom stoljeću.

Tko su Hrvati u Vojvodini danas? Od 2002. godine priznata smo manjina i danas nas ima 57.900. Po brojnosti smo četvrta manjinska zajednica u Srbiji poslije Mađara, Bošnjaka i Slovaka, a najveća smo hrvatska zajednica, poslije one u Bosni i Hercegovini, koja živi izvan Republike Hrvatske. 1961. bilo nas je skoro 160.000, a danas smo pali na jedni trećinu tog broja. Razlozi su za to asimilacija ali i pad nataliteta, odlazak iz zemlje pod pritiskom, „Bunjevačko pitanje“, izjašnjavanje na popisima stanovništva kao „neizjašnjeni“, „ostali“, izjašnjavanje po regionalnoj pripadnosti itd.

Hrvati danas imaju krovnu instituciju Hrvatsko nacionalno vijeće, kao najviše tijelo Hrvata u Republici Srbiji, novinsko-izdavačku ustanovu „Hrvatska riječ“ i „Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata“ kao jedinu profesio-

nalnu instituciju kulture i koja naredne godine slavi deset godina djelovanja.

Pedesetak udruga u Srbiji i Vojvodini djeluje na očuvanju elemenata hrvatske kulture, a samim time i jezika.

Svoje sam predavanje podijelila na dvije cjeline: 1. Jezična baština Hrvata u Vojvodini; 2. Modeli održivosti jezične baštine.

Jezična baština Hrvata u Vojvodini (Republici Srbiji)

Hrvati se rjeđe koriste standardnim hrvatskim jezikom, a češće idiomom materinskog jezika, štokavskog narječja. Bunjevci se koriste novoštokavskom ikavicom, a Šokci arhaičnim štokavskim govorom. Novoštokavaca ima i Srijemu gdje se koriste ekavskim novoštokavskim govorima. Kajkavci u Banatu koriste se kajkavskim narječjem turopoljsko-posavskog tipa⁴ (kako je to utvrdio Josip Lisac).

Skici kako to doista izgleda u praksi najviše su doprinijeli jezikoslovci iz Hrvatske i neki od jezikoslovaca u Srbiji.

Tko je bio čuvar našeg jezika, naših idioma u Vojvodini, u Srbiji? Ponajprije crkva, kao tradicionalna čuvarica nacionalnog identiteta. Jezik je čuvala kako u službi (liturgiji), tako i u knjigama, periodici i u tradicijskoj kulturi.

Kada je u pitanju književna baština, naša narodna baština poznaje pjesme i prozu i ona je velikim dijelom skupljena. Najveći skupljači bili su Balint Vujkov, Blaško Rajić, Ivan Kujundžić⁵ itd. Kada je u pitanju suvreme-

1 **Ivan Antunović** (1818. – 1888.), biskup, književnik i preporoditelj Hrvata u Bačkoj. Premda nije izbjegavao subetnička imena poput Bunjevci i Šokci bio je svjestan kako su oni u osnovi Hrvati. Zalagao se za uvođenje hrvatskog standardnog jezika među Hrvate u Bačkoj.

2 **Blaško Rajić** (1878. – 1951.), svećenik, književnik i političar. Osnivač Bunjevačko-šokačke stranke i poslanik u ustavotvornoj skupštini kraljevine SHS 1920. Kasnije blizak Stjepanu Radiću i HSS-u. Proganjan i mučen za mađarske okupacije Bačke tijekom 2. svjetskog rata. Poslije 2. sv. rata neuspješno se zalagao za priključenje i mađarskog dijela „Bajskog trokuta“ Jugoslaviji.

3 **Balint Vujkov** (1912. – 1987.), hrvatski književnik iz Bačke. Posebno se istaknuo skupljanjem blaga narodne književnosti Hrvata izvan Hrvatske. Proganjan za mađarske okupacije poslije 2. sv. rata vodio je kampanju za uvođenje hrvatskog jezika u subotičku gimnaziju. Posebnu je književnu vještinu iskazao u afirmaciji bunjevačke ikavice. Početkom 70-tih godina 20. st. bio je politički proganjan.

4 **Turopoljsko-posavski dijalekt, jugozapadni kajkavski dijalekt**, jedan od glavnih dijalekata kajkavskog narječja. Govori se na području od Medvednice do Save (granice s BiH) i zapadne Slavonije. Prisutan je i u Karaševu (Rumunjska), kao i među gradišćanskim Hrvatima.

5 **Ivan Kujundžić** (1912. – 1969.), svećenik, književnik i bibliograf. 1946. objavio je prvo bibliografsko djelo o Hrvatima u

na književnost i ono što smo baštinili postoji kontinuitet od Budimskog kruga⁶ i Lovre Bračuljevića⁷. Pisari su koristili kako standardni jezik tako i idiom.

Vukova krilatica „Piši kako govoriš“ nije njegova izvorna nego od jednog našeg Hrvata.

Tu su i tradicionalne manifestacije i događaji, poput „Dužijance“⁸, kao i manifestacije udruga kulture.

Modeli održivosti jezične baštine.

Ovo je glavna tema mog predavanja. Na koji način Hrvati u Srbiji nastoje očuvati svoju jezičnu baštinu? Teza da „narod u jeziku živi“ na terenu je više nego problematična.

Stoga je Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata napravio strategiju kulture koju je usvojilo Hrvatsko nacionalno vijeće. Ta strategija ima program modela održivosti jezika. Tko su nositelji očuvanja jezika? Ponajprije institucije, ali ne samo institucije hrvatskog naroda u Vojvodini, nego i institucije države Srbije. Tu sam izdvojila škole koje su vrlo važne u tom procesu. Potom su tu udruge kulture, crkva i pojedinci.

Na koje načine se može održati jezik? Ponajprije preko pisane riječi, dakle knjiga, periodičnih izdanja o kojima

naravno i struka mora reći svoje. Potom govorena i manifestativna riječ u medijima. Tu je vrlo važna i tradicijska kultura u okviru svih prije navedenih subjekata.

Kada govorimo o pisanoj riječi koja se nalazi u knjigama i periodičnim izdanjima, struka je do sada rekla jako puno. O njoj je ova puno pisala. Pri tome se posebno u Srbiji isticao Pavle Ivić⁹ koji je napravio mapu ikavskih idioma u Vojvodini i koji ih je stavio na svoje pravo mjesto. Na žalost to se danas minimalizira pa čak i potpuno potire. U tom smislu je Matica srpska standardizirala bunjevački „jezik“.

Hrvati i „Bunjevci“ su danas dvije posve odvojene zajednice premda obilježavamo iste događaje. Da li je naziv bunjevački Hrvati posve ispravan o tome bi još trebali govoriti.

Ikavica je svakako identitetska odrednica kako oko Subotice i Sombora tako i oko Baje. Najveći broj Hrvata upravo govori ikavicom.

I Šokci u Bačkoj govore ikavicom, arhaični su štokavci. Takvim jezikom govore i pišu od Berega do Plavna (Bereg¹⁰, Monoštor¹¹, Vajska¹², Plavna¹³, Bođani¹⁴, Bač¹⁵). Među njima su Josip Dumendžić Meštar¹⁶, Željko Šeremešić¹⁷ ali i mlada Anita Đipanov¹⁸ ili, jedna o iskusnijih,

Vojvodini „Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata“. 1948. osuđen je na dugogodišnju zatvorsku kaznu kao tobožnji vođa neke „ustaško-križarske terorističke organizacije“.

6 **Budimski krug hrvatskih franjevačkih pisaca**, skupina koja je pohađala franjevačko učilište u Budimu, a koje su organizirali bosanski franjevci u razdoblju od polovice 18. do prve polovice 19. st. Snažno su utjecali na razvoj kulture Hrvata u tadašnjoj Ugarskoj.

7 **Lovro Bračuljević** (1685. – 1737.), franjevac i hrvatski književnik iz Budima. Tražio je da književni jezik bude što bliži narodnom, a u pisanju da se koristi fonetsko načelo daleko ranije nego Vuk Karadžić.

8 **Dužijanca**, žetvene svečanosti bunjevačkih Hrvata. U današnjem obliku postoje od početka 20. st.

9 **Pavle Ivić** (1924. – 1999.), srpski jezikoslovac međunarodnog ugleda. Bavio se poviješću jezika, dijalektima, onomastikom i naglascima. Posebno je važan njegov doprinos jezičnoj geografiji.

10 **Bereg**, naselje Hrvata – Šokaca sjeverno od Somobora (Vojvodina, Srbija).

11 **Bački Monoštor**, najveće naselje Hrvata – Šokaca u Bačkoj. Jugozapadno od Sombora na obali Dunava.

12 **Vajska**, mjesto u jugozapadnoj Bačkoj, naselje u kojem žive i Hrvati – Šokci, no njihov se udio tu od 1990. jako smanjio.

13 **Plavna**, naselje u jugozapadnoj Bačkoj nekada izrazitih šokačkih obilježja.

14 **Bođani**, naselje u jugozapadnoj Bačkoj tradicionalnog miješanog srpskog i hrvatskog (šokačkog) stanovništva.

15 **Bač**, naselje na jugozapadu Bačke po kome je cijela pokrajina dobila ime. Od 11. st. sjedište biskupije. Najvažnije je kulturno sjedište šokačkih Hrvata.

16 **Josip Dumendžić Meštar** (1951.), živi u Bođanima u Bačkoj. Pjesnik koji stvara na standardnom hrvatskom jeziku i na šokačkoj ikavici. Skupljač narodnog blaga.

17 **Željko Šeremešić**, hrvatski književnik iz Bača. Piše pjesme i igrokaza na šokačkoj ikavici. Predsjednik Kulturno-umjetničkog društva Hrvata „Bodrog“.

18 **Anita Đipanov** (1987.), hrvatska književnica iz Bačkog Monoštra. Piše prozu i poeziju. Književno se izražava i na šokačkoj ikavici. Članica folklorne skupine „Kraljice Bodroga“.

Ruža Silađev¹⁹, Ivana Andrašić. Marija Šeremešić²⁰ je napravila i „Monoštorski rječnik“.

Manje je vidljivo ono hrvatsko u Banatu ali, na žalost, i u Srijemu. Nije lako biti Hrvat u Srijemu. Tamo se govori ekavicom.

Važnost pisane riječi se mora očitovati u znanstvenim krugovima, stoga se trudimo pripremati, uređivati, organizirati i sudjelovati na brojim skupovima, tribinama i književnim večerima. To se ne odnosi samo na Vojvodinu. Mi smo dio skupova u Pečuhu, Osijeku, Zagrebu i u mnogim drugim mjestima.

Prosječno godišnje Hrvati u Vojvodini tiskaju tridesetak knjiga, ponekad i više. Imamo i zvučnu ediciju putem koje se može čuti kako treba govoriti. Tiska se i petnaestak naslova periodike godišnje. Napravljeni su rječnici od strane Ante Sekulića²¹, Grge Bačlije²², Ilije Žarkovca²³, Marije Šeremešić.

Imamo i prve autorske udžbenike, koji su pisani standardnim hrvatskim jezikom, a autori su iz hrvatske zajednice u Vojvodini.

U govornim i manifestativnim oblicima treba dijeliti medije i manifestacije. Jedva imamo radijski program i samo desetominutne dnevne vijesti na televiziji. Tu su i kazališne predstave, film i glazba.

Hrvati imaju barem dvadesetak manifestacija na kojima se njeguje hrvatski jezik. Radi se o standardu ali i ikavica, koja je naša identitetska odrednica. Jedna od najvećih književnih manifestacija su svakako „Dani Balinta Vujkoja“²⁴ koji se održavaju već 17 godina. U Plavni se održavaju „Dani A. G. Matoša i Josipa Andrića“²⁵. Organiziramo pokrajinski susret pjesnika „Lira - naiva“²⁶. Priređuje se i „Festival bunjevačkih pisama“²⁷ na kojem se pjeva na standardu ali i na ikavici. U Monoštru se održava manifestacija „Divanim šokački“²⁸. U Stanišiću se održava večer ikavice gdje se predstavljaju govori svih ikavaca.²⁹

Velike su manifestacije i „Šokci i baština“³⁰, „Srijemci Srijemu“³¹, smotra amaterskih kazališta u Somboru³², kazališni memorijal u Lemešu³³, „Preprekovo proljeće“³⁴ u Novom Sadu. Mnoge od ovih udruga raspisuju natječaj za najbolje pisme koje se nagrađuju i tako se ljudi motiviraju na pisanje.

19 **Ruža Silađev** (1949.), hrvatska književnica iz Sonte. Piše poeziju i kratku prozu. Skuplja narodnu baštinu svog rodnog mjesta.

20 **Marija Šeremešić**, hrvatska književnica i kulturna djelatnica iz Sombora (podrijetlom iz Monoštra). Voditeljica dramske sekcije Hrvatskog kulturno – umjetničkog društva „Vladimir Nazor“ iz Sombora. Predsjednica udruge „Urbani Šokci“.

21 **Ante Sekulić** (1920. – 2016.), hrvatski književnik, jezikoslovac i kulturni povjesničar. Stručnjak za govore bačkih Hrvata. Osuđen 1948. kao pripadnike navodne „ustaško-križarske terorističke organizacije“. Ponovo zatvoren i osuđen 1972. Autor „Rječnika govora bačkih Hrvata“.

22 **Grga Bačlija** (1939.), jedan od utemeljitelja Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva „Bunjevačko kolo“ 1970. Progonjen i zatvaran poslije gušenja „hrvatskog proljeća“ 1971. Autor „Rečnika bačkih Bunjavaca“ i „Imenoslova bačkih Bunjevaca“.

23 **Ilija Žarković** (1947. – 2009.), hrvatski književnik iz Srijema. Skladatelj tamburaške glazbe i publicist. Autor „Zaboravljenog rečnik ruzmaronskog Srema“ i „Zaboravljenog rječnika - govora golubinačkog kraja“.

24 **„Dani Balinta Vujkoja“** je manifestacija posvećena djelu ovog hrvatskog književnika i skupljača narodne baštine kao i hrvatskim knjigama i hrvatskom jeziku općenito. Manifestacija se održava od 2002.

25 **„Dani A. G. Matoša i Josipa Andrića“** su dvodnevna manifestacija koja se održava od 2009. i posvećeni su liku i djelu ovih književnika. Manifestaciju prati i bogat kulturni program.

26 **„Lira naiva“**, susret pučkih pjesnika koji se svake godine, od 2003., održava u drugom vojvođanskom mjestu.

27 **„Festival bunjevački' pisama“**, održava se od 2000. godine. Popularizira glazbenu kulturu Hrvata bulnjevacu. Od 2009. organizira ga Hrvatska glazbena udruga „Festival bunjevački pisama“.

28 **„Divanim šokački“**, manifestacija posvećena čuvanju i popularizaciji ikavice staroštokavskog narječja kakvom govore Šokci. Svake je godine manifestacija posvećena drugoj temi.

29 **„Ikavica – govor dalmatinskih, ličkih, hercegovačkih, šokačkih i bunjevačkih Hrvata“**, manifestacija koju od 2010. organizira Hrvatsko kulturno društvo „Vladimir Nazor“ iz Stanišića.

30 **„Šokci i baština“**, manifestacija koja se održava od 2013. kao zajednička priredba svih šokačkih društava u Bačkoj.

31 **„Srijemci Srijemu“**, zajednička manifestacija hrvatskih udruga iz Srijema koja se održava od 2013.

32 **„Međunarodna smotra amaterskih dramskih društava“**, održava se od 2010. u Somboru u organizaciji HKD „Vladimir Nazor“. Na njoj sudjeluju društva iz Srbije (Vojvodine) i Hrvatske.

33 **Memorijal amaterskih dramskih skupina „Antun Aladžić“**, održava se od 2011. u Lemešu (Svetozar Miletić).

34 **„Preprekovo proljeće“**, pjesnička manifestacija koju od 2009. u Novom Sadu organizira prosvjetno društvo „Stanislav Preprek“.

Kada je u pitanju glazba nabrojala bih „Kraljice Bodroga“³⁵, zbor „Jelačić“³⁶ iz Petrovaradina, pa skupine u Tavaknutu i Baču gdje se njeguje izvorna narodna pjesma.



Tradicijska kultura je važan subjekt u djelovanju svih naših institucija i udruga kulture.

Stihovi Petka Vojnića Purčara (u izvedbi Augustina Žigmanova).

Autohtoni govori se mogu čuti na mnogim priredbama, kao dio konferansi. Tradicijske manifestacije trebala bi biti idiomu.



Uglazbljeni su mnogi tekstovi, primjerice bećarci. Ti su i različiti festivali.

Kada se radi o prikazu narodnih običaja i tu je tekst najčešće na idiomu.

Pjesma „Kupi diko ciglice“ (u izvedbi Martine Čeliković)

U svakodnevnom govoru nema standardnog hrvatskog jezika. Najviše se govori idiomom i to prvenstveno u Subotici. Asimilacija je na djelu i prevladava jezik većinskog naroda. Usprkos tome idiom se drži. Tako imamo i stripove na idiomu (po motivima Balinta Vujkova).

(prema zvučnom zapisu uredio Marin Knezović)

Neophodno je prosvjećivati javnost kroz medije, kojih imamo premalo, popularizirati narodnu književnost i jezik, vratiti povjerenje i poštovanje u vlastiti govor. Jako je važan i obrazovni program. U njega smo ušli sa zavičajnim elementima. Naša djeca primjerice dramatiziraju narodne pripovijetke.

Oživljavanje tradicijske kulture iznimno je važno obzirom da se radi o godini kulturne baštine. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata pokušat će napraviti i registar nematerijalne kulturne baštine (već postoji jedna radna verzija).

Neophodno je koristiti jedno od zagaraniranih prava, a to je ono služene upotrebe jezika. Na tome se mora inzistirati u svim lokalnim samouprava gdje ima Hrvata.

Manifestacije koje sam spomenula vrlo su žive. Imaju veliki broj sudionika kao i brojnu publiku.

35 **Kraljice Bodroga**, izvorna ženska pjevačka skupina iz „Bačkog Monoštra“ koja izvodi šokačke narodne pjesme. Do sada su objavile dva nosača zvuka „Alaj piva Šokica“ i „Faljen Isus, Divice!“.

36 Pjevačka sekcija Hrvatskog kulturno prosvjetnog društva „Jelačić“ iz Petrovaradina.

JEZIK I IDENTITET

„ Svaki narod svoj identitet najbolje potvrđuje u jeziku, a samo čuvanje identiteta ovisi u prvom redu o nama samima.

Kaže se da se duh nekog naroda najbolje ogleda u jeziku. Ni planine, ni mora, ni rijeke, ni šume, već jezik prava je Domovina čovjekova jer jezik je ono što nam nitko ne može oteti ako ga sami ne zaboravimo“.

Ovo su riječi u uvodniku knjige o Bartolu Kašiću tiskane od Družbe braće hrvatskog zmaja¹ koje je napisao župan Zadarske županije Ivo Grbić.

Bartol Kašić je rođen u Pagu na blagdan Velike Gospe 15. kolovoza 1575., a umro u Rimu 28. prosinca 1650. godine. Kašić nije imao prethodnika. Poput Ivana Lucića² u hrvatskoj povijesnoj znanosti, a Petra Zoranića³ u hrvatskoj književnosti, Kašić je otac hrvatskog jezikoslovca, prvog hrvatskog jezikoslovca, gramatičara, te uz to prevoditelj i pisac. Prvi hrvatsko-talijanski rječnik napisao je 1599. godine dakle, prije četiri stoljeća i to na način „kako se govori“, a to je 220 godina ranije od Vuka Karadžića.

1604. tiska u Rimu prvu gramatiku hrvatskog jezika, a u Dubrovniku djeluje od 1604.-1612. godine dok već 1613. u Rimu objavljuje asketsku knjigu Način od meditacioni kojoj je dodao Nauk za dobro pisati slovinski i lasno pročitati ovo libarce.

Ne manje važan za hrvatski jezik Antun Gustav Matoš kaže: Samo lijepa naša domovina mogaše stvoriti divnog našeg jezika, divotu naših riječi krasnih kao naši otoci, „lijepi vrti morem plivajući“.

Tako imamo nekoliko Matoševih poučaka koje nažalost mi Hrvati često zaboravljamo. Pa prvi kaže: „Ako i Hrvat, bit ću po hrvatskom običaju prema hrvatstvu najkritičniji, jer možda baš u toj našoj hrvatskoj kritičnoj čednosti je sva karakteristika i možda sva tragika naše inteligencije, pa dok je naš nacionalizam vazda deminutivan, tuđi je superlativan. I drugi:

Dok kod nas sve pa i „nauka“ podržava taj nacionalni deminutiv, drugima i nauka služi eskalaciji narodnosti.

I na kraju ovaj povijesnoj priči moramo spomenuti i Petra Preradovića koji za jezik kaže: „ Po njemu si sve što jesi“.

Dakle hrvatski jezik u Boki, koja je neodvojiva sastavnica Kraljevine Dalmacije, djela trojedne kraljevine, najmanje 4 stoljeća venecijanske i 120 godina austro-ugarske uprave, izgradila je poseban idiom hrvatskoga jezika u Boki kotorskoj koji je do danas ostao osebujnost bokeljskih Hrvata.

Povijest Boke zapravo je povijest u punom značenju te riječi povijest hrvatskog jezika i pisma. Najstariji zapisi koji se čuvaju u Biskupskom ordinarijatu u Kotoru datirani su na kraj 8. i početak 9. st.

Najstarije knjige su Kotorški misal⁴ star 800 godina, koji se danas čuva u Berlinu te Kotorški pontifikal⁵ koji se čuva u Sankt Peterburgu. Početkom 15. st. Juraj Bizanti⁶ piše Rime amorose koje tiska u Rimu 1532., u istom stoljeću Ivan Bona-Boliris⁷ daje prvi opis Kotora i zaljeva, zatim je Vicko Bolica⁸ opjevao život bl. Ozane⁹. Andrija Zmajević¹⁰ 1671. ostavlja nam poemu Slavinska dubrava, Timotej Cizila¹¹ djelo Bove d'oro. Vicko Zmajević¹² piše Razgovor između katolika i Srbina. Vri-

1 **Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«**, kulturna udruga osnovana 1905. Poziva se na tradiciju „Reda zmajskih vitezova“ koji je 1408. osnovao ugarsko-hrvatski kralj Žigmund Luksemburški.

2 **Ivan Lučić** (1604. – 1679.), povjesničar. Zbog svog kritičkog pristupa povijesnim izvorima smatra se ocem moderne hrvatske historiografije.

3 **Petar Zoranić** (1508. – prije 1569.) Njegovo jedino sačuvano djelo „Planine“ smatraju se prvim hrvatskim romanom.

4 **Kotorški misal (misal sv. Jakova iz Lode)**, ilustrirani rukopis s početka 12. st. najvjerojatnije nastao u skriptoriju barske nadbiskupije.

5 **Kotorški pontifikal**, obredna knjiga kotorskog biskupa Grimoalda iz kraja 11. ili početka 12. at.

6 **Juraj Bizanti (Georgio Bizantio)**, (1490. – prije 1565.), pjesnik, sljedbenik stila Francesca Petrarce i Pietra Bemba.

7 **Ivan Bolica (Joannes de Boliris)** (1520. – 1572.), pjesnik. Po običajima renesanse ostavio je u stihovima opis Boke i povijest Kotora.

8 **Vicko Bolica Kokoljić** (kraj 16. – prva polovica 17. st.), pjesnik. Prepjevao prozni opis života blažene Ozane Kotorke.

9 **Ozana Kotoraka (Kata Kosić)** (1493. – 1565.), blaženica katoličke crkve, isposnica, pripadnica dominikanskog reda.

10 **Andrija Zmajević** (1628. – 1694.), nadbiskup Bara i primas Srbije. Kao književnik stvara po ugledu na dubrovačke barokne pjesnike. Rodni Perast ukrasio je brojim građevinama i umjetničkim djelima.

11 **Timotej Cizila (Cizila)** (druga polovica 16. – prva polovica 17. st.), povijesni pisac. Autor „Zlatnog goveda“ (Bove d'Oro) povijesti kotorske obitelji Bolica.

12 **Vicko Zmajević** (1670. – 1740.), nadbiskup prvo Bara pa Zadra. Odličan poznavatelj albanskog i prilika u Albaniji.

jedno je spomenuti Budljansku pjesmaricu¹³ iz 1640. godine kao izvanredno djelo pasionske baštine pisane ikavicom i na kraju moramo spomenuti još jednog Budvanina koji je živio od 1751. -1845., kanonika Antuna Kojovića¹⁴, koji u Budvanskoj kronici također koristi kako čakavicu tako i ikavicu.

Hrvatskim jezikom i hrvatskim pismom pisali su o Kotoru i hrvatski pjesnici, kao npr. Andrija Kačić Miošić :

ej Kotore, gnizdo sokolova,
na visokoj grani savijeno,
di se legu zmaji i sokoli,
koji caru puno dodijaše!
Svijeno je na jeli zelenoj
ter pokriva Buku od Kotora
kojano je dika od Hrvata
i viteško srce od junaka.¹⁵

Da bih ostao u okvirima dozvoljenog vremena, privodim izlaganje kraju s konstatacijom da sve ovo, a i puno više od ovoga, želimo ostaviti mlađim generacijama, koje će ga prenositi i ugrađivati u kolektivnu memoriju bokeljskih Hrvata, a tu nam iznimno pomaže Hrvatska nastava u Tivtu i Kotoru, čiju profesoricu već 15 godina financira Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Bokeški govor predstavljaju bokeški školarci



Promicatelj glagoljaštva. Naselio Albance iz okolice Skadra u Zadru. Promicatelj crkvene unije među pravoslavnim stanovništvom.

13 **Budljanska pjesmarica**, sadrži tekstove o Kristovom životu i tzv. Marijin plač (opis Isusove muke).

14 **Antun Kojović** (1751. – 1845.), svećenik, pisao na hrvatskom i talijanskom ljetopise, pjesme i igrokaze.

15 „Pisma od vitezova kotorskih“ u „Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga“ Andrije Kačića Miošića iz 1756.

KRATKI OSVRT NA DIJALEKTE GRADA BARA I OKOLICE

Ako bi se glede hrvatskih dijalekata grada Bara te njegove uže i šire okolice željeli očitovati literarnim jezikom, mogli bismo reći da su ova apsolutno najjužnija narječja hrvatskog narodnog jezika poput jesenske listopadne šume, prekrasnih boja, nijansi, oblića, ali umiruća, nošena studenim vjetrovima asimilacije i samozaborava. Ovom prigodom nemamo prostora ni vremena šire obrazložiti ovako sumornu sliku hrvatskog leksičkog blaga južno od Boke kotorske, ali neprijeporno je da su povijesne okolnosti bile iznimno nesklone očuvanju kako materijalnog tako i nematerijalnog nasljeđa grada Bara i njegove uže i šire okolice, nekoć znatno, danas simbolično naseljene Hrvatima (Spič - Sutomore¹, Brca², Miljevci³, Zankovići⁴, Zgrade⁵, Budiši, zatim Sušan⁶, Zupci⁷, Šestani⁸, te prigradska naselja u neposrednoj blizini Starog Bara - Gretva⁹, Marovići¹⁰, Sustaš¹¹, Tomba¹², Mirovica¹³, Bartula¹⁴, Zaljevo¹⁵).

Neizostavno je u ovom kraju u proteklom tisućljeću, a u drugim oblicima i znatno ranije, bila nazočna Barska nadbiskupija, nekoć moćna dijeceza, Metropolija i Primasija¹⁶, drevna, slavna, nadasve mučenička čuvarica ovdašnjeg vjerskog, dakako i nacionalnog identiteta. Još jedan temeljni "kamen" hrvatskog kulturnog identiteta je i jedan od "biser-a" srednjovjekovne kronologije, "Barski ljetopis",

nastao upravo u ovom gradu u XII. stoljeću, poznat i pod nazivima "Sclavorum Regnum"¹⁷ ("Kraljevstvo Slavena" - "Il Regno degli Slavi"), "Ljetopis popa Dukljanina", "Barski rodoslov", "Hrvatska kronika" itd. Činjenica da se jedan od najznačajnijih pisanih spomenika na ovom prostoru koji govori o ranoj hrvatskoj povijesti ("Crvena Hrvatska", "Gornja Dalmacija") danas nažalost smatra nehrvatskim kulturnim blagom je nešto što dostatno govori samo za sebe. Premda je neprijeporno da je napisan od strane katoličkog prelata hrvatske etničke pripadnosti, po jednim znamenitog barskog nadbiskupa Grgura, rodnom Zadranina, po drugima benediktinskog redovnika koji je djelovao na području grada Bara ili Ratačke opatije¹⁸, ovaj iznimni povijesno-kulturni dokument se neznanstvenim sredstvima "istrgao" iz hrvatskog uljudbenog miljea da bi bio pridodan tamo gdje mu naprosto nije mjesto, što u nekim suvremenim inačicama (pitane statusa Bokeljske mornarice) možemo pratiti sve do današnjih dana.

Činjenica da je Bar bio jedno od govornih središta "dalmatskog jezika" koji se govorio od Krka do Ulcinja, natruhe glagoljice, kasnije materijalizirane kroz znameniti "Parčičev misal"¹⁹, staroslavenske pismenosti uz elemente čakavice i ikavice, prisutne kako kroz "Čuda svetog Mikule", spis iz X.-XI.

1 **Sutomore (Špič, Špica)**, naselje sjeverno od Bara u Crnoj Gori nastalo u 16. st. Najjužniji posjed mletačke republike na istočnoj obali Jadrana.

2 **Brca**, naselje između Sutomore i Bara u Crnoj Gori.

3 **Miljevci**, naselje između Sutomore i Bara u Crnoj Gori.

4 **Zankovići**, naselje sjeverno od Sutomore u Crnoj Gori.

5 **Zgrade**, naselje sjeverno od Sutomore u Crnoj Gori.

6 **Sušan**, naselje između Sutomore i Bara u Crnoj Gori.

7 **Zubci**, naselje između Sutomore i Bara u Crnoj Gori.

8 **Šestani**, naselja nekada naseljena velikim dijelom hrvatskim i albanskim katolicima uz Skadarsko jezero, sjeveroistočno od Sutomore. Dio zadarskih Arbanasa vuče podrijetlo iz Šestana. Danas gotovo potpuno iseljeno područje.

9 **Gretva**, naselje podno staro grada Bara u Crnoj Gori.

10 **Marovići**, jedno od naselja grada Bara u Crnoj Gori.

11 **Sustaš**, dio grada Bara u Crnoj Gori, nazvan po crkvi sv. Anastazije.

12 **Tomba**, južno naselje grada Bara u Crnoj Gori.

13 **Mirovica**, naselje grada Bara u Crnoj Gori poznato po drevnim nasadima maslina.

14 **Bartula**, naselje grada Bara u Crnoj Gori nazvano po mjesnoj crkvi sv. Bartola.

15 **Zaljevo**, naselje grada Bara u Crnoj Gori.

16 Osim što je bila metropolija, nadbiskupija barski je biskup imao i naslov primasa (biskupa koji ima ovlasti nad svim biskupijama jedne države) Srbije.

17 Sclavorum regnum, je ljetopis koji je nastao između 12. i 15. st. i u kojem se miješaju stvarni podaci i fikcija.

18 **Ratačka opatija**, bendiktinski samostan između Sutomore i Bara. Nekada važno kulturno i hodočasničko središte. Sredinom 16. st. razoren u napadu Turaka.

19 **Parčičev misal**, misal izašao 1893. za potrebe glagoljaškog bogoslužja, a sastavio ga je Antun Dragutin Parčić. Glavno obilježje misala je inzistiranje na oblicima karakterističnim za staroslavenski jezik hrvatske redakcije. Jaku podršku Parčiću dao je i barski nadbiskup S. Milinović.

stoljeća koji se čuva u knjižnici u Oxfordu, tako i kroz pismo barskog kanonika i plemića Petra Samuelisa²⁰ iz XVII. stoljeća (“U kriptosti svetoga posluha”), korespondencija koju su Barani imali preko Hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (“Scuola Dalmata²¹”) te Ilirskog, kasnije Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu²², sve to bjelodano dokazuje duboku utemeljenost hrvatskog kulturnog, napose jezičnog identiteta ovog živopisnog kraja, smještenog između Jadranskog mora, tisućljetnih maslinika, agruma i vinograda, južnog krila dinarskog masiva planine Rumije i Skadarskog jezera.

Suženi i vremenski i prostorno, ovom prigodom nismo u mogućnosti detaljnije razmatrati svaki od nabrojanih dijalekata (spičanski, sušanjski, zubački, šestanski, starobarski), pa ćemo samo općenito nabrojiti neke od značajki ovog govora koje ih u nekim elementima čine srodnim drugim hrvatskim dijalektima i narječjima, a opet tako specifičnim i jedinstvenim. Ono što poredbeno, dakle komparativno možemo susresti u barskim govorima su npr. “staroslavenski poluglas”²³ (“k’d”, “s’d”, “s’n”), karakterističan za neke naše dalmatinske otoke, osobito one koji su “dublje” u Jadranu i koji su bolje “konzervirali” stare forme govora. Također, osobito u obalnim prigradskim govorima zapadno od Bara (Spič, Sušanj, Zupci), prisutni su “nazalni vokali”, kada se primjerice “a” izgovara kao “o”, slično kao u dubrovačkim govorima (Konavle, Župa, Primorje), ali i nešto šire (“jaje-joje”, “salata-solo-

ta”, “grad-grod”, “Mare-More”, “Ane-One”), ali i “umekšavanje” termina (“netko-njetko”, “nešto-nješto”, “reć-rijeć”). Još jedna značajka koja čini specifičnim ovaj kraj je da, pored brojnih romanizama koji su identični ili vrlo slični sa onima u Istri, Dalmaciji, Boki kotorskoj (“pjat²⁴”, “pirun²⁵”, “tavaja²⁶”, “kušin²⁷”, “lencun²⁸”, “kamara²⁹”, “faculet³⁰”, “kamižot³¹”, “traveša³²”, “fadžola³³”, “pamidora³⁴”, “pasali³⁵”, “ura”, “pjaca”, “šporko”) zbog specifičnog povijesnog razvoja ima i dosta turcizama (“komšija”, “sajdžija³⁶”, “kujundžija³⁷”, “japrak³⁸”, “patlidžan”, “džezva”, “dušek³⁹”, “jastuk”, “dušman”, “pendžer⁴⁰”), što ove govore čini donekle sličnim govorima bosanskih i hercegovačkih Hrvata, te nekih pozajmica iz grčkog, nešto manje albanskog i vlaško-cincarskog jezika (“portokal”-naranča, “kromid”-luk, “armalin”-marelica, kajsija, “parastos”-pomen, “ela”-potvrđivanje neke radnje ili namjere, “kolomboć”-kukuruz, “kaldurma”, “čoban”, “ruho”, “grinjati”-svađati se, prepirati). Sličnosti sa istarskim, kvarnerskim, ali i dijalektom istočnog dijela Boke kotorske (točno između Risna i Perasta, odnosno južnije Luštica i Grblja “prolazi” granica hercegovačkog i zetskog dijalekta) barski govori imaju i po specifičnom akcentiranju riječi koje je nekad na posljednjem ili prvom slogu, za razliku od književnog standarda koji je, zahvaljujući “Bečkom dogovoru”, sličan kod Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca.

20 **Petar Samueli (Samuelis)**, vikar barskog nadbiskupa Marina Bizzija od 1622. do 1644. Isticao se nastojanima za širenjem crkvene unije među pravoslavnim stanovništvom.

21 **Bratovština sv. Jurja i Tripuna (Scuola di San Giorgio degli Schiavoni)**, 1451. u Veneciji utemeljena bratovština Hrvata iz Dalmacije. Danas poznata po čuvenim slikama renesansnog umjetnika Vittorea Carpaccia koje čuva.

22 **Hrvatski zavod sv. Jeronima**, vuče korijeni iz 1453. kada je papa Nikola V. dao Slavenima u Rimu crkvu sv. Marine koja je postala crkvom sv. Jeronima. Od 1901. postaje zavod za naobrazbu klera iz hrvatskih zemalja.

23 Nazivaju se i „jerovima“ po glasovima „jor“ i „jer“ staroslavenske azbuke. Danas su ovi glasovi gotovo posve nestali.

24 Tanjur.

25 Vilica.

26 Stolnjak.

27 Jastuk.

28 Plahta.

29 Soba.

30 Rupčić.

31 Haljina, odijelo, kaput.

32 Pregača.

33 Fažola, grah.

34 Rajčica.

35 Prošli.

36 Urar.

37 Zlatar.

38 Sarma od vinove loze.

39 Madrac.

40 Prozor.

Ono po čemu je barski kraj iznimno prepoznatljiv je i specifična toponimija koja kao rijetko gdje svjedoči o osebujnom vjerskom životu negdašnjeg važnog kršćanskog i katoličkog središta, pa tako ovdje imamo lokalitete kao što su Sutomore (sv. Marija), Sutorman (sv. Roman), Sušanj (sv. Ana ili sv. Ivan), Sustaš (sv. Anastazije), Suban (sv. Urban), Ilino (sv. Ilija), Bartula (sv. Bartolomej), Lovrijenac (sv. Lovro), Brbot (sv. Barbat), Menke (sv. Dominik), Petiljevo (sv. Petar), Gretva (sv. Margareta, te eksplicitno sakralni toponimi kao što su Sveti Vid, Sveti Ivan, Sveti Križ.

Zaključujući ovaj iznimno skromni i vrlo sumarni pregled barskih dijalekata i narječja, moramo primijetiti da su ubrzanom asimilacijom, svojevrsnim memoricidom⁴¹, potpunoj zapostavljenosti od Matice, iseljavanjem autohtonog hrvatskog puka iz barskog kraja koje bez prekida traje od prijelomne 1571. godine, narodni govori Spiča, Sušnja, Zubaca, Šestana i Starog Bara sa okolicom doista na rubu potpunog iščeznuća i njihovog bespovratnog gubitka za svehrvatsku leksičku baštinu. Posljednji je čas da hrvatska jezikoslovna znanost učini nešto na pokušaju spašavanja ovog dijela svojeg "jezičnog vrta, bašte ili đardina" koji od Zagorja i Međimurja do Boke kotorske i Bara sa okolicom i od Istre do Banata "cvate" u tisućama "cvjetova" najljepših boja i nijansi.

41 Zatiranje uspomene.

ŠKOLA HRVATSKOG JEZIKA U BOKI KOTORSKOJ

Cilj je učenja hrvatskoga jezika i kulture u Crnoj Gori za učenike pripadnike hrvatske nacionalne manjine ostvariti svoj hrvatski identitet, ovladati hrvatskim jezikom u govoru i pismu, upoznati hrvatsku povijest i zemljopis, likovnu i glazbenu baštinu te razviti pozitivan emocionalni odnos prema Hrvatskoj i njezinoj kulturi i kulturnoj baštini u najširem smislu.

18. rujna 2004. godine započeo je prvi sat hrvatske nastave u Kotoru u prostorijama HGDCG¹. Istog dana u popodnevним satima u Tivtu je održan prvi sat hrvatske nastave.

Tada je u Kotoru upisano 24 učenika, a u Tivtu 42.

Danas, 14 godina kasnije u školu pohađa 55 učenika u Tivtu i Kotoru.

Učenici škole u saradnji sa profesoricom Šarčević kreirali radio emisiju Mladi Hrvati Boke koja se jednom nedjeljno emitira na radio postaji DUX² i u kojoj se između ostalog bave i jezičnim nedoumicama.

Osim toga škola potiče i literarni rad svojih učenika pa su na takmičenju u pisanju haiku poezije na hrvatskom u Rijeci održanim 2016. učenici škole imali zapažen uspjeh. Osvojili su jedno prvo, jedno drugo i jedno treće mjesto u 3 kategorije.

Ove godine najbolje znanje na kvizu iz hrvatske povijesti održanom u Koprivnici pokazali su učenici iz hrvatske škole u Tivtu.

Škola nastavlja dalje potičući djecu da razmišljaju, govore i uspoređuju riječi standardnoga i govornoga jezika. Tako se početkom sljedeće godine očekuje priprema knjige riječi lokalnoga govora sa objašnjenjima i odgovarajućim riječima na standardnom jeziku.

Mogu li posebni jezični oblici hrvatskih manjinskih zajednica opstati kao dio svakodnevne komunikacije?

Prema popisu stanovništva u 2011. godini, 2,14% Hrvata živi u Herceg Novom i Hrvatski govori samo 0,88%, u Kotoru živi 6,87%, a hrvatski jezik govori samo 3,04% ili polovica onih koji su etnički Hrvati. Prema popisu, u Tivtu ima 16,42% Hrvata, a na popisu je navedeno samo 8,32%, kojima je hrvatski materinji jezik.

U situaciji gdje mali broj pripadnika zajednice govori manjinskim jezikom ili govorima koji su različiti od većinskog jezika govor se najčešće gubi ili opstaje u onim dijelovima gdje pripadnici te zajednice čine znatan broj stanovnika.

Poseban utjecaj na očuvanje jezičnih oblika imaju i društvene okolnosti, sredina u kojoj se živi i mogući opresivni odnos prema upotrebi jezika.

Posebni jezični oblici hrvatskih manjinskih zajednica mogu opstati kao dio svakodnevne komunikacije i opstaju kao dio svakodnevne komunikacije u Boki zahvaljujući različitim aktivnostima udruga, pojedinaca i općoj društvenoj klimi u Boki kotorskoj.

U kojoj mjeri jezik većine utječe na dijalekte hrvatskih manjinskih zajednica?

U periodu od početka do kraja devedesetih izvršen je najveći utjecaj jezika većine na govore u Boki kotorskoj. U tom periodu promijenjena je etnička struktura stanovništva i doselio se značajan broj stanovnika sa drugih područja. U periodu opresivnog režima i vremenu kada je dio javnih politika bilo isključivanje svega što je hrvatsko, korištenje lokalnog govora i materinjeg jezika bilo je stigmatizirajuće za pripadnike hrvatskog naroda u Crnoj Gori.

U tom periodu veliki broj pripadnika zajednice je oduštao od korištenja lokalnog govora i jezično se asimilirao.

Istovremeno pojavljuje se zanimljiv fenomen kod pripadnika drugih naroda koji žive u Boki.

Pripadnici većinskog naroda koji generacijama žive u Boki i koji su govorili lokalnim govorima nisu odustali od upotrebe lokanih govora.

S druge strane stanovništvo koje se doselilo u Boku iz dalmatinskih gradova sačuvalo je osobenosti tih govora, posebice u korištenju romanizama tako da se na drugi način posredno utjecalo na lokalne govore.

Nova jezička situacija tek čeka istraživanja.

U kojoj mjeri hrvatski standard utječe na dijalekte hrvatskih manjinskih zajednica?

¹ Hrvatsko građansko društvo Crne Gore. Osnovano je 2001. Udruga se bavi promicanjem interesa Hrvata u Crnoj Gori u svrhu čuvanja njihova nacionalnog identiteta.

² Radio Dux je radijska postaja hrvatske zajednice u Crnoj Gori koja emitira od 2009.

U periodu do 2000., utjecaja nije bilo zbog društvene isključenosti i ograničenosti kretanja. Uspostavom novih odnosa između dvije države, praćenjem javnog servisa i drugih elektronskih i tiskanih medija te kulturnom razmjenom situacija se promijenila i u svakodnevnom govoru se prepoznaje utjecaj hrvatskog standardnog jezika.

Mogu li dijalekti hrvatskih manjinskih zajednica podnijeti pritisak većinskog jezika i hrvatskog jezičnog standarda?

Na pitanje, mogu li dijalekti hrvatskih manjinskih zajednica podnijeti pritisak većinskog jezika i hrvatskog jezičnog standarda teško je odgovoriti. Odgovor na to pitanje dala bi ozbiljnija naučna istraživanja u ovoj oblasti koja se nažalost u Crnoj Gori ne provode. Svakako, uz brigu države u kojoj zajednica živi i potporu lokalnih uprava, to bi bilo moguće ali za to je potreban sustavni i temeljiti rad i više od entuzijazma pojedinaca i organizacija koje rade na tome.

Kako sačuvati jezičnu baštinu hrvatskih manjinskih zajednica?

Na području Boke imamo niz primjera očuvanja jezičke baštine vrijednih pažnje:

Centar za kulturu Tivat je 1998 promovirao predstavu „Bokeški D Mol“ autora Stevana Koprivice³ sa prepoznatljivim lokalnim govorom, i sa tim je nastavljeno u još 2 kazališne predstave koje se i danas igraju s a popularno su nazvane „Bokeška trilogija“.

2004 počela sa radom škola Hrvatskog jezika

2015 Gradska biblioteka i čitaonica, koja radi u sklopu kotorskog Kulturnog centra „Nikola Đurković“, pokrenula je niz tematskih radionica na temu kulturne istorije Kotora, a jedna od njih bila je posvećena očuvanju bokeljskih govora te piscima koji su pisali i pišu koristeći lokalni govor.

Kulturno-zavičajno društvo „Napredak“ iz Gornje Lastve, promoviralo u Tivtu knjigu – nesvakidašnju dječju bojanku nazvanu „Kolurica“. Bokeška pisanka/ bojanka „Kolurica“ sa domino karticama namijenjenu za djecu uzrasta od 5 i više godina. Djeca kroz bojanje crteža uče lokalne izraze što im pomaže u čuvanju jezika kao baštine

Riječ je o slikovnici za djecu koja je izdata u suradnji i po uzoru na sličnu publikaciju realiziranu u Dubrovniku, uz podršku prekograničnog projekta „Baština“, odnosno zajedničke saradnje u primjeni novih metoda na zaštiti i upravljanju prirodnim i kulturnom baštinom, na području Dubrovnika i Boke Kotorske.

Kroz turističku ponudu i suvenir govor čuva i kotorski entuzijasta Jovan Roganović koji štampa majice, tavlje⁴, borse⁵ sa riječima bokeških govora koje su postale najtraženiji suvenir u Boki.

Osim toga promovira lokalni govor kroz društvene mreže preko facebook grupe Bokeljski izrazi koja povezuje govornike lokalnog govora iz Kotora, Tivta i H Novog sa svima koji žive van Boke.

Napori znanstvene zajednice na očuvanju jezične baštine hrvatskih manjinskih zajednica su veoma značajni. Ukoliko ih nema svaka odrednica o osobinama lokalnog govora ostaje proizvoljna i znanstveno neutemeljena.

Također od osobitog značaja je i izučavanje jezika suvremenih pisaca koji pišu ovim govorima.

Stoga je znanstveni rad na polju dijalektologije u izučavanju lokalnih govora (u ovom slučaju Boke od izuzetnog značaja za očuvanje jezične baštine).

³ Stevan Koprivica, 1959., kazališni pisac i dramaturg. Pisac drama, televizijskih i filmskih scenarija. Njegovu „Bokešku trilogiju“ čine „Bokeški D-mol“, „Innominato“ i „Betula u malu valu“.

⁴ Stolnjaci.

⁵ Torbe.

JEZIČNA BAŠTINA HRVATA U MAĐARSKOJ

Govoreći o Hrvatima u Mađarskoj, posebno u kontekstu ugrađivanja jezika i kulture te drugih, od nacionalnoga bitka neodvojivih značajki u svekoliku hrvatsku baštinu, na samom početku moga izlaganja smatram nužnim ukazati na činjenicu da se doseljavanje Hrvata u današnje prostore njihova obitavanja u Mađarskoj odvijalo iz raznih krajeva Hrvatske i Bosne i trajalo do 18. stoljeća.

S obzirom da osim dijela bunjevačkih i gradišćanskih Hrvata najveći dio Hrvata u Mađarskoj nije bio zahvaćen niti uključen u općehrvatske nacionalne, kulturne i u sklopu toga i standardnojezične pokrete u 19. i 20. stoljeću, nije čudo što nije došlo, jer zbog objektivnih razloga dugo nije moglo doći do povezivanja hrvatskih subetničkih skupina¹ (Šokaca, Bunjevaca, Podravaca, kajkavaca u Pomurju itd.) u jednu cjelinu, i slijedom toga, postupnom izgrađivanju njihove svijesti o pripadnosti zajedničkom hrvatskom etničkom korpusu te postojanju i prihvaćanju hrvatskoga standardnog jezika.

Na tragu teme ovogodišnjega Matičina stručnoga skupa valja istaći da se jezična identifikacija Hrvata u Mađarskoj najbolje može detektirati na temelju organskih govora.² Naime ti su govori tijekom stoljeća sačuvali temeljne značajke matične domovine uz dakako mnoge utjecaje nove, inojezične sredine. Ti govori koje su naši preci ponijeli, slikovito rečeno, kao popudbinu u novu domovinu u današnje vrijeme rapidno kopne i sve se manje govore, pa im uistinu kao i drugdje prijeti izumiranje.

O kojim se to hrvatskim dijalektima radi u Mađarskoj? Imamo štokavske, kajkavske i čakavske govore kao i u Hrvatskoj. Smatramo da ovi naši domaći hrvatski govori predstavljaju veliko bogatstvo za svekoliki hrvatski narod, njegovu kulturu i jezik. U znanstvenom pogledu tu nije ništa sporno. Kao što je u nizu doktorskih disertacija s temom hrvatskih dijalekata u Mađarskoj dokazano ovi se idiomi lijepo mogu uklopiti u dijalektalni sustav hrvatskoga jezika. Drugo je pitanje, o kojem

svakako valja razmisliti i govoriti, a popularno bi se moglo formulirati ovako: kolika je razlika između tih naših govora i uopće dijalekata i standardnoga jezika te u kojoj mjeri mogu oni u komunikacijskom smislu zadovoljiti potrebe suvremenog čovjeka, pripadnika hrvatske manjinske zajednice?

Odgovor bi glasio: razlika nije prevelika, ali ni pre-malena. No da je takva kakva danas jest pridonijele su mnoge činjenice i okolnosti. Izdvojio bih neke od njih. Trijanonski ugovor nije koristio, dapače zakočio ne samo kulturno, gospodarsko i političko već i jezično povezivanje Hrvata u Mađarskoj sa svojim matičnim narodom u Hrvatskoj. Izoliranost, odvojenost, na mahove i progon, ponižavanje pa i šikaniranje Hrvata u Mađarskoj za vrijeme Horthyjeve vladavine³, ali i poslije II. svjetskoga rata i za vrijeme Rakošijeve komunističke diktature⁴ nisu imali za posljedicu samo zatiranje svijesti o pripadnosti hrvatskom narodu. Ono što je bilo jednako tako bolno i kobno jest proces postupnoga i dosljednoga potiskivanja iz uporabe, a uslijed toga i osiromašivanja materinskoga hrvatskoga jezika, dakako i njegovih dijalektnih idioma. Iz temelja su se promijenili gospodarski uvjeti s posljedicom pojačane mobilnosti stanovništva, posebno iz seoskih sredina prema gradu (mnogi su Hrvati, posebno mladi preselili u gradove, a većina njih je time automatski izgubila svoj hrvatski identitet).

Valja znati da stjecajem povijesnih okolnosti i prisilne asimilacije, posebno u gradovima, sredinom 50-ih godina 20. stoljeća preko 90% Hrvata živjelo je na selu, pa tako su se tijekom godina uslijed transformacije društvenih kretanja formirale za naše prilike jače hrvatske zajednice s odgovarajućim školskim, kulturnim ustanovama po gradovima, primjerice u Pečuhu i Budimpešti, ali u zadnje vrijeme i u drugim gradovima u zapadnom i južnom dijelu Mađarske. Najveće gubitke, posebno u jezičnom (što će reći organskom, dijalektalnom) i etničkom pogledu doživjeli smo upravo u seoskim naseljima uslijed niza za našu hrvasku zajednicu nepovoljnih prilika, a i posebno u drugoj polovici 20. stoljeća.

1 **Subetnos**, etnografska skupina, skupina koja ima niz zajedničkih kulturnih obilježja koja ih odvajaju od ostalih. Svaka etnička skupina sastoji se od više subetničkih skupina.

2 **Organski govori** su nestandardni jezično oblici, obično mjesni govori ili skupovi mjesnih govora s nekim zajedničkim obilježjima.

3 **Miklós Horthy de Nagybánya** (1868. – 1957.), kao „regent“ diktatorski vladao Mađarskom od 1920. do 1944. Glavno obilježje njegovoj politici dao je mađarski nacionalizam i težnja za revizijom mirovnih sporazuma kojima je okončan 1. sv. rat kako bi se obnovila „velika“ Mađarska. To ga je dovelo u savez s europskim fašističkim silama. Mađarska između dva svjetska rata obično se naziva „Horthyeva Mađarska“.

4 **Mátyás Rákosi** (1892. – 1971.), mađarski komunistički prvak koji je od 1947. do 1956. diktatorski upravljao Mađarskom. Po svojoj okrutnosti isticao se među drugim komunističkim vođama sovjetskog bloka.

Uz već spomenute negativne čimbenike po opstojnost naše zajednice moramo napomenuti i svjesno i dosljedno vođenu uspješnu politiku svagdašnjih vladajućih struktura o navodnoj premoći mađarskoga jezika i kulture spram izražajnih mogućnosti hrvatskoga jezika i dometa hrvatske kulture. Na taj su način stvoreni teški kompleksi manje vrijednosti i frustracija kod pripadnika manjina, pa tako i u Hrvata, čega se vrlo sporo i tek dio njih uspio osloboditi. Ne bi trebalo pri tome prešutjeti opće fatalističko raspoloženje i razmišljanje među pripadnicima hrvatske manjine u Mađarskoj glede statusa materinskoga jezika kao bitnoga obilježja nacionalnoga bitka. Naime ta i takva politika je rezultirala, ono pomalo smiješno, ali kod nemalog broja Hrvata u Mađarskoj prisutno gledište prema kojemu može se biti dobar Hrvat u Mađarskoj i bez znanja hrvatskoga jezika, a hrvatski se može nadomjestiti primjerice postavljanjem dijela narodne nošnje ili drugih naših etničkih simbola u vitrinu ili drugo istaknuto mjesto u stanu ili kući. Mnogi misle kako bi za nas bila čak i sretnija solucija koja, pomalo pojednostavljeno formulirano, zvuči ovako: budimo zadovoljni ako uspijemo materinski jezik sačuvati makar na kakvoj-takvoj razini lokalnih govora, no ako se u tome ipak ne uspije ni onda se ništa strašnoga neće dogoditi. Što ćemo, takav je život, ništa mi tu ne možemo mijenjati.

A što se učenja i usvajanja književnoga hrvatskoga tiče, isti misle da je sasvim dovoljno postići i usvojiti izvjesni stupanj „deformiranog“ hrvatskoga standardnog jezika, bitno je da se kako-tako na njemu možemo sporazumjeti kad putujemo u Hrvatsku ili komuniciramo s nekima iz Hrvatske. A i inače te stvari oko poznavanja hrvatskoga jezika možda i nisu toliko važne, tim prije jer sredina i država u kojoj živimo daju sasvim druge impulse i poučke. Naime što nije nikad upitno i što se ističe i dosljedno provodi (bez obzira koja je stranka na vlasti) kao prioritetni zadatak državne politike i u svim prosvjetnim ustanovama (uključujući i manjinske) jest poimanje i prihvaćanje mađarskoga kao najvažnijega i primarnoga cilja u Mađarskoj i njoj susjednim zemljama, gdje žive pripadnici mađarske manjine i to kao činjenica koja nema alternative. Logičnom posljedicom takve jezične politike valja smatrati i činjenicu da u svijesti građana (dakako i školske mladeži) u rangiranju jezika na ljestvici prestiža mađarski zauzima istaknuto mjesto, za kojim zaostaju svi svjetski jezici svijeta (uključujući i engleski).

Razumije se da sama ta činjenica ne bi trebala biti iznenađujuća, a kamo li zabrinjavajuća, dapače, za sve male narode čak i ohrabrujuća da u svemu tome vlastiti naš hrvatski rodni jezični idiom, bilo njegov dijalektalni pojavni oblik, bilo književni, ne zauzimaju u svijesti Hrvata u Mađarskoj (i uslijed ovakve državne,

slijedom toga i manjinske politike) nezavidnu poziciju na dnu spomenute ljestvice, pa će se tako primjerice i njemački i engleski naći daleko ispred i iznad vlastitoga, što bi prevedeno na konkretno stanje u praksi značilo po prilici ovo: mađarski moraš znati barem kao Mađari ako ne i bolje jer će ti se zamjeriti, odnosno nemaš nikakve šanse za zapošljavanje, dalje, bolje učiti neki(e) od svjetskog(ih) ih jezika a ne vlastiti hrvatski, tj. dobro je naučiti koji od tih stranih jezika, a ne treba negodovati, a kamo li shvatiti kao tragično ako usput materinski zanemariš i zaboraviš. Prava je, od sredine čak i potencirana te okvalificirana kao iluzija da bi se, ne daj bože, ono dvoje moglo i spojiti: naime da pripadnik hrvatske zajednice u Mađarskoj može pošteno naučiti hrvatski i mađarski književni jezik i da istovremeno savlada na izvjesnoj razini engleski, njemački ili koji drugi strani jezik.

Svakako radi cjelovitosti slike valja istaći i postojanje, istina manjeg, no za naše prilike nezanemarivog broja (mahom) intelektualaca, koji, negativnim tendencijama usprkos, javno deklarirajući svoju pripadnost hrvatskom etničkom i kulturnom korpusu, nastoje - kada je jezik u pitanju-usvojiti hrvatski standard (ne omalovažavajući značaj i vrednote dijalekta). Za njih nije upitno da hrvatski standard u Mađarskoj mora biti identičan s jezičnom normom u matičnoj zemlji, dakle u Hrvatskoj, a da se pritom ne pribojava, kako to dakako krivo misli većina, da dobro poznavanje materinskoga jezika automatski isključuje korektno izražavanje na mađarskom jeziku.

Kako je jezik (dodao bih i kultura) manjine, u našem slučaju dakako riječ je o hrvatskoj u Mađarskoj, pod stalnim udarom dominirajućeg, dakle mađarskog jezika i kulture - a pošto Hrvati ne čine po karakteru svojih naselja kompaktnu i po broju u odnosu na mađarsku populaciju značajniju zajednicu - izlaz bi u odnosu na postojeće stanje značio i donekle jamčio jedino znatno viši stupanj jezične i kulturne autonomije (u kojima ima ohrabrujućih pomaka i rezultata), u suprotnom rapidno osipanje hrvatske manjine još će se i ubrzati.

Manjina, bilo koja, čak ako je i dobro organizirana, ako ne uspije izgraditi visoki stupanj samosvijesti - što joj kao organizacijski oblik i okvir može osigurati isključivo razmjerna jezična i kulturna autonomija (a time i izvjesna gospodarska i financijska sigurnost) - osuđena je na tiho odumiranje. U kontekstu kulturne autonomije držim kako je više nego umjesno pitanje: ima li i koje je mjesto učenja, poznavanja i uporabe hrvatskoga jezika unutar kulturne autonomije, podrazumijeva li automatski kulturna autonomija i obvezu učenja, a i posebno poznavanje i korištenje, još jednom naglašavam, hrvatskoga a ne mađarskoga jezika? Ili kulturna

autonomija znači kako neki misle samo ili pretežito folklor, ples, pjesmu, degustaciju vina i njegovanje gurmanskih i drugih s poznavanjem hrvatskoga jezika po prirodi stvari slabije povezanih, inače bez sumnje vrlo važnih naših običaja.

Da zaključim. Na temelju iznesenoga uvjeren sam da se uporaba manjinskih, dakle i hrvatskog jezika bilo dijalekta bilo standardnog oblika u Mađarskoj, i ne samo u njoj, može održati i proširivati jedino daljom demokratizacijom društva kao i jačanjem ustavom i praksom ovjerenih raznih vidova autonomije manjina.

HRVATSKI JEZIK U TEMELJIMA HRVATSKOGA IDENTITETA / STANJE KOD HRVATA U SLOVENIJI

Jezik roda moga

Kao vječno more sinje

U kretu si gipkom, lakom,

Podaje se dahu svakom

I mreška se i propinje,

(Kakva moć je vjetra koga) –

Zuji, zveči, zvoni, zvuči,

Šumi, grmi, tutnji, huči –

To je jezik roda moga!

Petar Preradović

Jezik je ono naše umijeće po kojem se ljudi razlikujemo od ostalih živih stvorenja. Njime se sporazumijevamo, radujemo i tugujemo, njime napisanim za sobom traga ostavljamo. Za nas Hrvate u dijaspori on je čvrsta spona sa matičnom domovinom, on je poput stiska ruke kad se u susretima jedni drugima obraćamo.

Hrvatski jezik je blago koje smo iz domovine donijeli i koje se trudimo čuvati i sačuvati. Znanje jezika predaka uključuje svakoga pojedinca u njegov nacionalni korpus i čuva njegov identitet.

Jezik je ključ do mnogih informacija i znanja, poznavanje više jezike otvara veće mogućnosti za uspjeh, a jezik naroda kojemu pripadaš ima još jednu, naoko nemjerljivu a veoma važnu, emotivnu komponentu.

Kako mi Hrvati u Sloveniji živimo naš hrvatski jezik, kako, na koji način i sa koliko uspjeha ga prenosimo na generacije koje su rođene i stasale u Sloveniji, a oni ono što su dobili prenose dalje?

Ovaj prilog nema tendencije da na znanstvenoj razini osvijetli tu problematiku. Predstavlja pokušaj prikazati trenutno stanje, onako kako ga vidimo mi Hrvati, obični ljudi, koji se ne bavimo znanstvenim radom, a ipak pokušavamo skladno sa svojim mogućnostima sagledati taj problem i razmisliti o mogućim rješenjima.

Položaj Hrvata u Sloveniji

Hrvati u Sloveniji nisu priznata nacionalna manjina. Iz takvoga položaja proizlazi niz problema, a svi se stežu u jednu za nas neželjenu točku – asimilaciju. Ona uzima sve više maha, a jedno od najuspješnijih sredstava u borbi protiv toga procesa jezik, polako posustaje. Postoji više uzroka za to ali poglaviti je nedostupnost medija, nedovoljna ili nikakva zastupljenost hrvatskoga jezika u osnovnim i srednjim školama, polako a sigurno napuštanje materinskoga jezika u obitelji. Nemamo podataka kojima bi to utemeljili, ali ako pogledamo samo neke podatke iz zadnjega klasičnoga popisa 2002. godine vidjet ćemo da razloga za zabrinutost ima.

Na različitim razinama i u različitim prilikama operira se s podatkom da u Sloveniji živi oko 55.000 Hrvata. Radi se o ocjeni jer podatka koji bi bio usporediv sa zadnjim popisnim podatkom nema. U zadnjem klasičnom popisu 54.079 Hrvata izjasnilo se da im je materinski jezik hrvatski. Taj podatak je bio u popisnom upitniku obavezan i zato je vjerodostojniji od podatka o nacionalnoj pripadnosti koji nije bio obavezan. Pretpostavimo li da je obitelj mjesto gdje se najviše govori materinskim jezikom, bit će zanimljivo pogledati kako su se popisani Hrvati prije 16 godina o tome očitovali. 22.670 Hrvata u Sloveniji u svojim obiteljima govorilo je slovenski, hrvatskim jezikom je govorilo 2.388 popisanih, a 9036 ih je izjavilo da u obitelji govori slovenski i hrvatski. Još zanimljiviji su podatci koji govore o starosnom sastavu. U starosnoj skupini 5 - 9 godina hrvatski je govorilo 785 popisanih. Danas su to ljudi u dobi od 21 - 25 godina, nadajmo se da će materinski jezik prenijeti na svoju djecu ukoliko ne budu imali miješane brakove (a to je često) što opet ide na uštrb hrvatskoga jezika. Iz tih podataka se vidi da materinski jezik gubi bitku sa slovenskim. Sa sigurnošću bi se moglo tvrditi da situacija ni danas nije bolja, ako nije još i gore.

Popis iz 2002. godine dao je pravu riznicu podataka o stanovništvu Slovenije po atributima koji su i za nas važni. Vrijednost tih podataka je u tome što su metodološki usporedivi sa prethodnim popisima. To znači da hrvatske državne institucije koje bi se bavile našim položajem imaju dosta podataka kojima bi utemeljile zahtjev da nas se prizna nacionalnom manjinom.

Brojni slovenski demografi išli su i dalje i zajedno sa hrvatskim radili istraživanja, ali stvari stoje na mrtvoj točki. Nije bezrazložan strah da će hrvatski jezik, ukoliko se položaj nas Hrvata u Sloveniji ustavno ne riješi polako, a sigurno postati minoran.

Kako mi Hrvati u Sloveniji čuvamo svoj jezik?

Hrvati smo kao jedini narod iz nekadašnje države pokušali napraviti iskorak u rješavanju našega položaja. 2011. godine uložili smo slovenskom parlamentu Inicijativu za priznavanjem nas kao nacionalne manjine.¹ Do danas se nije dogodilo ništa. Ove godine smo svjedoci nekih pozitivnih pomaka iniciranih od strane Središnjega državnoga ureda za Hrvate izvan RH i naše krovne organizacije Saveza hrvatskih društava u Sloveniji². Nadajmo se da će osnovano Povjerenstvo biti vjetar u leđa našim aktivnostima u borbi protiv asimilacije.

Jezik je duša naroda, narod koji ga izgubi prestaje biti prepoznatljiv kao posebna i svoja etnička zajednica. Da nam se to ne dogodi pokušavamo na razne načine taj proces usporiti, ako ga već ne možemo zaustaviti.

Obitelj:

Obitelj je prvi i najvažniji korak na tom putu, u njoj se postavlja temelj na kojem se zgrada našega jezika izgrađuje i čuva. Kako i koliko se u obiteljima govori hrvatskim jezikom ne znamo. Sve manji broj mladih Hrvata koji se uključuju u hrvatska društva i druge organizirane aktivnosti na očuvanju jezika i kulture ne ulijeva optimizam. Iz rezultata istraživanja slovenskih istraživačkih institucija kao i diplomski i postdiplomski radova u kojima je istraživao hrvatski jezik može se zaključiti se njime govori u još manje obitelji nego što je bilo utvrđeno zadnjim klasičnim popisom 2002. godine.

Mediji:

Diskriminiranost u medijima je sigurno među najvažnijim uzrocima sve manje uporabe hrvatskoga jezika. Rijetko koja naša manifestacija je popraćena u slovenskim medijima. Imali smo jedinu radio emisiju na hrvatskom jeziku koja je poslije dvije godine ukinuta. Bila

je to emisija **“Vjetar u leđa”** na radiju “Študent”³ koju su financirali Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske i Javni sklad za kulturu Republike Slovenije. Emisija je imala mozaički karakter, emitirana je dva puta na mjesec i trajala je pola sata. Počela je 2014., a ukinuta 2015. godine.

Trenutno je na hrvatskom jeziku emisija **“Mali granični prijelaz”**. Ponovo je gostitelj radio “Študent”, a emitira se svaki drugi četvrtak i subotu u mjesecu.

Na slovenskoj nacionalnoj televiziji je emisija **“Na glas”**.⁴ U njoj ponekad gostuju i predstavnici Hrvata. Budući da je namijenjena svim neslovenskim nacionalnim zajednicama, ne može u potrebnoj mjeri doprinijeti očuvanju hrvatskoga jezika.

Mogućnosti interneta nisu u dovoljnoj mjeri iskorištene. Savez i društva imaju svoje mrežne stranice, postoji i nekoliko portala mladih Hrvata, ali jezik na mrežnim stranicama i na portalima pokazuje tendenciju zaostajanja i prilično je siromašan.

Predavanja i radionice, literarni susreti:

Hrvatska društva u skladu sa svojim mogućnostima organiziramo predavanja i književne susrete na koje pozivamo stručnjake sa područja jezika i književnosti te književne stvaraoce. Članovi naših literarnih sekcija sudjeluju na većini literarnih natječaja u različitim gradovima Hrvatske kao i na natjecajima Hrvatskoga sabora kulture⁵. Naši radovi objavljeni su u zbornicima i literarnim revijama.

Javni sklad za kulturu Republike Slovenije svake godine raspisuje natječaj **“Sosed tvojega brega”**. Namijenjen je piscima koji stvaraju na materinjem jeziku. Ove godine je bio 37. Po redu. Skoro na svakom je nagrađen i neki naš hrvatski pisac.

Ostale aktivnosti hrvatskih društava u Sloveniji:

Većina društava kao i Savez imaju svoja glasila. Uglavnom su na hrvatskom jeziku, neka imaju i priloge na slovenskom ili u dijalektu, odnosno govoru unutar ne-

1 Inicijativa SDHS za uređenje formalnog-pravnoga položaja hrvatske manjine u Sloveniji Državnom zboru Republike Slovenije i Vladi Republike Slovenije, svibanj 2011.

2 **Savez hrvatskih društava u Sloveniji** osnovan je 1996. na dragovoljnoj osnovi.

3 **Radio Študent** je 1969. osnovana radio stanica koja njeguje „alternativni“ pristup informiranju i glazbi. Po tome se isticala kako u bivšoj Jugoslaviji tako i danas.

4 **„NaGlas!”**, je mozaična emisija RTV Slovenija namijenjena etničkim skupinama s područja bivše Jugoslavije. Emisija se kavi kulturnim, ekonomskim i sportskim dostignućima tih skupina ali i upozorava na pojave njihove diskriminacije.

5 **“Hrvatski sabor kulture”** je krovna organizacija udruga koje okupljaju kulturne amatere u Republici Hrvatskoj. Osnovana je 1983. kao „Prosvjetni sabor Hrvatske”.

koga narječja. Ovo zadnje odnosi se na međimurska društva koja imaju najbrojnije članstvo, najviše mladih i najaktivnija su. Dio troškova za glasila redovno financira Javni sklad za kulturu Republike Slovenije⁶ na osnovu prijave na natječaj koji se raspisuje jednom godišnje.

U društvima djeluju dramske i literarne sekcije, folklorne su najatraktivnije, a sve doprinose upotrebi i očuvanju jezika.

Neka društva se trude i svake godine izdaju bar jednu publikaciju. Riječ je o monografijama povezanim sa nekim tradicionalnim događajima te djelima književnika članova društva. Ovakvi projekti mogući su samo uz pomoć donatora, uglavnom uspješnih gospodarstvenika Hrvata. Slovenske institucije nakladničku djelatnost na hrvatskom jeziku ne podupiru. Tako jako teško hrvatska knjiga u hrvatske domove dolazi.

Savez hrvatskih društava organizira Sabor hrvatske kulture u Sloveniji. Dosada ih je bilo 7, svaki u drugom gradu. Zadnji u Novom Mestu uveo je jednu hvale vrijednu novost. Organizirana je literarna večer na kojoj su se predstavili hrvatski pjesnici. Bilo bi lijepo kada bi se literarne večeri organizirale i na idućim saborima.

Društva organiziraju priredbe na kojima sudjeluju gosti iz Hrvatske, a članovi iz Slovenije uzvraćaju ta gostovanja. To je isto jedan od načina njegovanja i očuvanja materinskoga jezika. Upoznavanjem raznih hrvatskih krajeva, njihovih prirodnih i kulturnih bogatstava mladi Hrvati iz Slovenije učvršćuju vezu sa domovinom svojih predaka i bogate svoje znanje hrvatskoga jezika.

Nastava hrvatskoga jezika:

O nastavi u izvješću profesorice Vesne Hrdlička Bergelj koja tu nastavu izvodi:

“Nastava hrvatskog jezika u Sloveniji odvija se već 7 godina, a započela je dolaskom učitelja Teodora Vočanca na molbu predsjednika Hrvatskog kulturnog društva Lendava Đanina Kutnjaka. Hrvatski jezik uči se u slovenskim školama u sklopu materinjih jezika, učenje podupire i slovensko Ministarstvo za obrazovanje što predstavlja pozitivan argument prilikom pregovora s pojedinim školama oko organiziranja nastave

hrvatskog jezika. Nastava se organizira na interes roditelja, sama škola gotovo nikada neće sama od sebe pokrenuti nastavu hrvatskog jezika.

Nastava hrvatskog jezika ove se školske godine 2017./2018. odvija u OŠ Lendava u Lendavi⁷, OŠ Angela Besednjaka u Mariboru, OŠ Dravlje, OŠ Vodmat i OŠ Bežigrad u Ljubljani, u Gradskoj knjižnici Grosuplje⁸, u OŠ Sostro, OŠ Preserje pri Radomlju⁹, te u dvije gimnazije, u Gimnaziji Ljutomer¹⁰ i u II. gimnaziji Maribor.

Ja sam treći po redu učitelj hrvatskog jezika i kulture u Sloveniji. Naslijedila sam učitelja Marija Malkoča nakon što je istekao njegov četverogodišnji mandat. Naslijedila sam i škole u kojima je on radio, sve su škole pokazale želju za nastavkom suradnje, tako da je bilo najjednostavnije nastaviti po istom rasporedu. Naslijedila sam i nekolicinu njegovih učenika. Moram naglasiti ovo nekolicinu. Veliku većinu mojih učenika ove godine predstavljaju učenici koji se prvi put upisuju na hrvatski. Trenutno ih imam na spisku 93. Broj na prvi pogled i nije loš, ali zabrinjava podatak da je mali broj starih učenika, dakle nema kontinuiteta. Brojčano su najjači učenici prvih i drugih razreda koji su i tako u produženom boravku i sve ih zanima i sve bi probali, a zatim slijede gimnazijalci. Postoji još jedna jača grupa učenika trećih i četvrtih razreda u Radomlju, a učenika takozvane druge i treće trijade uopće nema ili postoji pojedinačno po jedan učenik koji se priključuje skupini malenih. Za učenje jezika najvažniji je kontinuitet koji je zabrinjavajuće malen. Nemam osnove za velike spekulacije zašto je tako, zato ću pustiti vremenu da reče svoje.”

U slovenskim rednim školama osnovnim i srednjim postojala je mogućnost učenja hrvatskoga jezika kao izbornoga ali se nije razvila u nekoj obećavajućoj mjeri. Hrvatski jezik je izgubio utrku sa “velikim” jezicima poput engleskoga i još nekih drugih. Na filozofskom fakultetu u Ljubljani je lektorat hrvatskoga jezika koji igra važnu ulogu naročito u znanstvenom proučavanju te problematike.

Spomenimo još i Hrvatsku katoličku misiju u Ljubljani¹¹ u kojoj se također izvodi nastava hrvatskoga jezika i kulture. Misija izdaje jednom godišnje list “Izlazak”.

6 Javna zaklada za kulturu Republike Slovenije namijenjena financiranju kulturnog amaterizma.

7 **Lendava**, najjužniji grad slovenskog Prekmurja na tromedi Slovenije, Hrvatske i Mađarske.

8 **Grosuplje**, grad u Dolenjskoj, južno od Ljubljane.

9 **Radomlje**, naselje sjeverno od Domžala.

10 **Ljutomer**, mjesto u južnoj Štajerskoj na granici s Hrvatskom. Središte Prlekije koja je tradicionalno bila povezana s Hrvatskom.

11 Postoji tridesetak godina premda se mise na hrvatskom održavaju još od 1969.

Umjesto zaključka

Hrvatski jezik sve manje ostaje jezik Hrvata treće generacije. Pripadnici prve i druge smo se trudili i trudimo se da bi ga njegovali i sačuvali ali nam nestaje daha. Naš nedefiniran i ustavno nezagarantiran položaj i ne priznavanje prava koja bi iz statusa manjine proizašla imaju za posljedicu asimilaciju. Ona se između ostalog ogleda i u upotrebi i razvoju hrvatskoga jezika koji i za mlade Hrvate postaje drugi ili čak strani jezik.

U hrvatskim društvima sve teže tiskamo knjige u na hrvatskom jeziku i organiziramo druge oblike aktivnosti u čijem fokusu bi bio jezik. Kroz postojeće sekcije to nije dovoljno jer ne omogućuje kontinuiran rad i ne obuhvaća veći dio populacije mladih Hrvata kojima je ozbiljan pristup najpotrebniji. Ono što sada radimo je temelj, a da bi dalje gradili sami ne možemo. Mogli bi se više potruditi u obiteljima, to je onaj kamen temeljac i tu smo poprilično zatajili.

Na drugoj strani mogla bi i pomoć od strane Hrvatske, posebice ona u slanju istaknutih stručnjaka s područja jezika i književnosti da nam održe koje predavanje, radionicu, pokažu kako uraditi više i bolje, biti veća.

Nadamo se da će naša matična domovina povećati svoje napore i aktivnosti kako bi nas Slovenija priznala kao nacionalnu manjinu. Jedino tako ćemo ostati i opstati Hrvati i uspjeti sačuvati i dalje razvijati naš hrvatski jezik kao temelj svojega hrvatskoga identiteta.

DIJALEKTALNI GOVOR U RALJAMA JEZIKA

Pitanje dijalekta, njegove uporabe i položaja u odnosu na književni standard, oduvijek je bilo kompleksno i višeznačno. U početcima, »sjetimo« se samo tih vremena, dijalekt ne samo da je bio živ nego je imao i najvažniju funkciju – komunikaciju kao primarni oblik verbalnog sporazumijevanja među ljudima. I ma koliko dijalekti međusobno bili različiti i interesno suprotstavljeni u vrijeme standardizacije jezika, imali su i jednu zajedničku crtu: jak otpor prema nečemu novom i u biti nepoznatom. U slučaju hrvatskog jezika to je svakako najizraženije bilo među govornicima kajkavskog i čakavskog narječja, ali i među štokavcima-ikavcima kao konačnim gubitnicima nakon Bečkog književnog dogovora 1850.¹

Promatrajući »uporabnu krivulju« dijalekata od sredine XIX. stoljeća do današnjih dana i laik će lako uočiti njezin kontinuirani pad, kako u pisanoj tako i u usmenoj komunikaciji što je svakako posljedica slabljenja otpora prema ustanovljenom standardu, pa do njegova potpunog gubljenja za razmjerno kratko vrijeme. Međutim, i u tako pogubnom ishodu za dijalekt u odnosu na književni govor postoji mali milijun specifičnosti za svaki od njih, uključujući tu i regionalne i lokalne govore. Za sve njih i danas vrijedi zajednička konstatacija da su se u manjoj ili većoj mjeri ipak očuvali, samo je pitanje pod koju cijenu i u kom obliku? Uzimimo, primjerice, govor kraja iz kog dolazim.

Još i prije vremena nacionalnog preporoda, a napose u to vrijeme (dakle, sredinom XIX. stoljeća) bunjevačka je ikavica ne samo bujala u svakodnevnoj komunikaciji nego je i cvjetala u pisanom obliku, bilo da je riječ o književnim djelima, publicistici, crkvenim izdanjima, kalendarima ili novinama. Tu treba napomenuti i da se taj i takav život bunjevačke ikavice uspješno odvijao u uvjetima intenzivne mađarizacije i novo uspostavljene standardizacije, o čemu svjedoče brojni iskazi onodobnih govornika – napose neobrazovanih – koji, po vlastitom priznanju, ne samo da nisu znali službeni jezik države u kojoj su živjeli nego su se time i hvastali, rugajući mu se u svakodnevnoj komunikaciji u formi »prevođenja« sintagmi ili čak čitavih rečeničnih sklopova na sebi »razumljiv« govor. Naravno, iskrivljen i nakaradan, što nije samo ondašnja i ovdašnja nego je to univerzalna značajka obrazovno inferiornih, a statusno podređenih slojeva društva kao jedna vrsta obrambenog mehanizma za položaj u kom se nalaze. Kao primjer za to navest ću Balinta Vujkova u čijim se pripovijetkama nerijetko može naići na podrugljiv odnos prema Drugome (pa tako i njegovom jeziku ili kulturi), ali i čitave tomove epskih i lirskih narodnih pjesama o Kraljeviću Marku i inim fiktivnim herojima, te premudrog Eru koji u svakoj pripovijetci Turčina izvrguje ruglu, praveći ga glupim do verbalne karikature. Kako sam već rekao, ta se praksa – karikaturizacije Drugoga – uspješno očuvala do danas, a njezin intenzitet po pravilu jača kada je riječ o slabije obrazovanim slojevima društva ili pak po-

¹ **Bečki književni dogovor**, je naziv za zaključke sastanak jezikoslovaca iz 1850. na kojem su sudjelovali Srbin Vuk Karadžić, Slovenac Franc Miklošič dok su Hrvate predstavljali Ivan Kukuljević, Dimitrije Demetar i Ivan Mažuranić. Tom prilikom je odlučeno da se izabere samo jedan dijalekt kao osnova zajedničkog jezika svih južnih Slavena. Postignut je dogovor oko oblika praslavenskog jata, korištenja glasa h, genitiva množine i samoglasnog r.

tiče iz krugova u kojima se stereotipi i predrasude snažno njeguju.

Iako je propašću Austro-Ugarske i stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslavije) ideja razjedinjavanja hrvatskog nacionalnog korpusa još više ojačala, to se nije u značajnijoj mjeri odrazilo na bunjevački govor: zadržao se u okvirima u kojima je i ranije bio, dijeleći na taj način u manjoj ili većoj mjeri sudbinu ostalih govora i dijalekata koji su ostali izvan ustanovljenoga standarda. Drugim riječima, bunjevačka ikavica ostala je izvan sfera javnoga govora, a njegova uporaba svodila se kao i do tada: na svakodnevnu komunikaciju po salašima, u selima i gradovima (Subotica i Sombor), a jedini iskorak iz tog miljea činila su sporadična književna djela, te politički motivirana glasila, često u formi kalendara (poput »Pravog bunjevačkog kalendara«², primjerice). Tu treba istaknuti i da je jaku mađarizaciju iz XIX. i s početka XX. stoljeća odmah zamijenila ništa slabija srbizacija koja traje do današnjih dana i čije su posljedice vidljive na svakom koraku.

Kako je tema ovogodišnjeg skupa vezana za aktualni trenutak, preskočit ćemo opća mjesta iz povijesti i pokušati se usredotočiti na davanje odgovora na pitanja organizatora.

»Mogu li posebni jezični oblici hrvatskih manjinskih zajednica opstati kao dio svakodnevne komunikacije?«

Iz iskustva sredine iz koje dolazim, a ne vjerujem da je puno drugačija situacija niti drugdje, odgovor je jednostavan: ne mogu. Zapravo, »posebni jezični oblici« – ako se pod ovime podrazumijeva dijalekt ili govor – već odavno su netragom nestali »kao dio

svakodnevne komunikacije«. Bunjevačka ikavica, čak i kada se njome želi služiti, kod njenih je govornika danas tek atrofirani potomak nekada bogatog i raskošnog govora kojim su se – uz čestu uporabu čitavog arsenala stilskih figura – na jednostavan i kristalno jasan način mogle opisati i najsloženije životne situacije i dočarati misli koje su svojom jezgrovitošću graničile i s umjetnošću i s filozofijom. Oni koji su imali sreću čitati Balinta Vujkova zacijelo znaju o čemu govorim i ne moram dalje objašnjavati, a oni koji nisu iskreno im preporučam da to što prije učine. Dakle, da bi dijalekt ili govor, pa tako i bunjevačka ikavica, opstali kao dio svakodnevne komunikacije morale bi se dogoditi stvari koje nadmašuju čak i znanstvenu fantastiku. Morali bi se, za početak, odnekuda pojaviti govornici koji su je, što bi se reklo, »usisali s materinim mlikom«. A takvih se ne rađa iz jednostavnog razloga, jer i ono malo preostalih – ako ih uopće još i ima – nestaju iz dana u dan, ostavljajući za sobom nepopunjive jame u sferi dijalektalnog izričaja. Drugo, da bi se takvo što dogodilo, mlađi naraštaji morali bi, osim u obitelji, imati i kvalitetan nastavni kadar koji tečno i bez problema vlada svim elementima govora, a to su stvari za koje nije dovoljno par semestara na fakultetu. Za to je potreban život: onaj od malih nogu i u svakodnevnoj komunikaciji. I kao treće, da bi »poseban jezični izričaj« opstao kao dio svakodnevne komunikacije, morale bi se dogoditi radikalne jezične reforme, koje bi bar dio dijalekata i govora uključile u novi standard što bi zacijelo proizvelo jednu teško zamislivu, ali u svakom slučaju vrlo zanimljivu situaciju. Uzgred rečeno, upravo kod nas i postoje određena nastojanja u smjeru normiranja bunjevačkog govora, a zatim i njegove standardizacije o čemu sam već

2 „Pravi bunjevački kalendar“, izlazio je između dva svjetska rata kao kalendar Bunjevaca koji su se smatrali posebnom etničkom skupinom i bili su projugoslavenski usmjereni.

nekoliko puta pisao s istim zaključkom kao i sada.

»U kojoj mjeri jezik većine utječe na dijalekte hrvatskih manjinskih zajednica?«

I ovdje je odgovor kratak: u ogromnoj. Kako sam u uvodu rekao, proces intenzivne mađarizacije dvadesetih godina prošloga stoljeća zamijenila je jaka srbizacija bunjevačkog govora, što je kao posljedicu proizvelo gotovo pa potpuno jezičnu asimilaciju. Ovu tvrdnju moguće je potkrijepiti brojnim primjerima, a ja ću za ovu priliku navesti samo neke. Najuočljivija je svakako ekavizacija ikavice, koja se desetljećima unazad kontinuirano provodi na više načina. Prvi je svakako škola u kojoj se do raspada Jugoslavije učio srpskohrvatski, dakle istočna varijanta nekadašnjeg zajedničkog jezika, a nakon toga srpski jezik. Tu treba reći da i pored ne takoavnog ustanovljavanja nastave na hrvatskom jeziku većina hrvatske djece u Vojvodini ipak ide u odjeljenja na srpskom, što iz oportunizma ili straha njihovih roditelja, što zbog nemogućnosti u pojedinim mjestima čak i kada roditelji to žele. Ali to je već druga tema koja izlazi iz okvira danas zadane. Na sveopću ekavizaciju, odnosno srbizaciju bunjevačkog govora utječu svakako i drugi vrlo moćni faktori kao što su televizija, radio ili novine, te većinsko okruženje u sredini u kojoj se živi. Ono što je laiku mnogo teže uočiti, a također se tiče utjecaja jezika većine, jest ona suptilnija sfera u odnosu na izbor izgovora nekadašnjeg »jata« ili pak leksike. Najkarakterističniji primjeri za to su gotovo potpuno potiskivanje infinitiva i njegova zamjena konstrukcijom »da plus prezent«, kao i dosljedno razdvajanje proklitike³ s riječju ispred koje stoje. U ovom dijelu nije zgorega vratiti se na pret-

hodni i sintagmu atrofiranog potomka nekada bogatog i raskošnog govora pojačati terminom »mutant« kao možda i najpreciznijim opisom ekavsko-ikavskog miksa kod onih govornika koji pod svaku cijenu, dakle usiljeno, nastoje »divaniti bunjevački«. Ova konstatacija odnosi se prije svih na političke predstavnike Bunjevaca koji nijekaju svoju pripadnost Hrvatima i na njihove medijske podanike čija je funkcija u javnom životu jedino i isključivo propagandna, dakle upravo suprotna onome za što su plaćeni, a to je novinarstvo.

»U kojoj mjeri hrvatski standard utječe na dijalekte hrvatskih manjinskih zajednica?«

Kada je riječ o bunjevačkom govoru u Vojvodini, zacijelo mnogo manje u odnosu na srpski. Dio razloga je i maloprije naveden, ali je svakako najznačajniji taj što je govor bačkih Bunjevaca (i s vojvođanske strane) ne samo na rubu hrvatskog nacionalnog korpusa nego i granicom odvojen od matice, pa su i utjecaji, kako oni iz škole tako i oni iz drugih sfera javnoga života, daleko manji u odnosu na republiku u kojoj su nastanjeni. Ipak, u novije vrijeme, a to se prije svega odnosi na raspad Jugoslavije, utjecaj hrvatskog standarda u svakodnevnom govoru bunjevačkih Hrvata sve više jača. Na žalost, kao i kod Bunjevaca koji sebe doživljavaju kao pripadnike posebnog naroda, i kod bunjevačkih Hrvata lako je uočljivo elementarno neznanje hrvatskog književnog standarda koje se ne očituje samo brkanjem izgovora ije/je, pa čak i njegovom pogrešnom uporabom, nego i krutom, nategnutom i nezgrapnom leksikom i podilaženjem agramerskoj (a samim tim i pogrešnoj) akcentuaciji i to samo kod pojedinih riječi, što sve, u kombinaciji s, recimo, kon-

3 **Proklitika, prednaglasnica, prislonjenica**, Riječ bez naglaska koja se naslanja na riječ ispred sebe i s njom se zajedno izgovara.

strukcijom »da plus prezent« rezultira otužnom imitacijom nečega dalekog i stranog. Na sreću, pak, djeca već petnaestak godina u školama imaju mogućnost od prvih dana učiti hrvatski književni standard kao materinji jezik tako da je od njih realno očekivati mnogo bolje rezultate u odnosu na stariju populaciju koja iz objektivnih razloga nije mogla učiti hrvatski, a iz subjektivnih se upinje mnogo više nego što sam to primijetio kod govornika u Međimurju ili Dalmaciji, primjerice.

»Mogu li dijalekti hrvatskih manjinskih zajednica podnijeti pritisak većinskog jezika i hrvatskog jezičnog standarda?«

Kako sam već i ranije rekao, a i na temelju do sada izloženog lako je zaključiti: ne mogu. Ovaj odnos (dijalekata hrvatskih manjinskih zajednica s većinskim jezikom i hrvatskim književnim standardom) možda bi se najplastičnije dao usporediti s pitanjem: može li se suvremeni hrvatski jezični standard (kao i svi mali jezici danas) oduprijeti engleskom ili nekom drugom obliku globalnog jezika? Već danas smo svjedoci da ni fakulteti, ni instituti, ni akademije (o medijima, te drugim javnim institucijama da i ne govorimo) nisu u stanju ne samo odgovoriti nego ni snaći se u poplavi novih riječi, izraza i fraza koje u svakodnevni jezik nadiru sa svih strana: od glazbe i filma do mobitela i interneta. Ako standardni jezik, osim anakronog i često nefunkcionalnog i smiješnog prevođenja neologizama, ne poznaje – a ne poznaje – nijedan drugi obrambeni mehanizam zaštite vlastite čistoće kako se tome mogu oduprijeti dijalekti koji i u odnosu na svoj standard već odavno idu silaznom putanjom, bez šanse za promjenu smjera? Uostalom, takva nastojanja bila bi višestruko štetna i za dijalekt i za hrvatski književni standard što bi, možebitno, dovelo i do

nepotrebnih sukoba ne samo na lingvističkoj nego i na društvenoj ravni u odnosu na centar i većinu i jedan njegov manjinski dio.

»Kako sačuvati jezičnu baštinu hrvatskih manjinskih zajednica?«

Iako se odgovor na ovo pitanje na prvi pogled čini utopijskim, on ipak u određenoj mjeri postoji. Kao prvo, potrebno je sagledati realno stanje i suočiti se s njim. Nakon toga razmjerno lako se može doći do odgovora kako je dijalekt danas, bar u njegovoj svakodnevnoj govornoj formi, ako ne mrtav, a ono svakako konzerviran s ogromnom količinom natruha koji mu ne pripadaju. Ukoliko se ovo usvoji kao činjenično stanje, dijalekt je potrebno staviti u realnu formu iz koje nije potrebno izlaziti. Drugim riječima, dijalekt je danas ogromno, a neistraženo polje, koje funkcionalno ne mora samo služiti za većini dosadne i u biti zatvorene akademske skupove nego prije svega kao izvor umjetničkog nadahnuća, bilo da je riječ o pisanju drama za kazališne komade, bilo poezije ili proze. Za to je, naravno, potrebno čitati, čitati i slušati one koji još kako-tako vladaju određenim dijalektom ili govorom, a to su po pravilu, znaju to svi dijalektolozi, stari i neobrazovani ljudi.

»U kojoj mjeri su bitni naponi znanstvene zajednice na očuvanju jezične baštine hrvatskih manjinskih zajednica?«

Iako sam ih maloprije nazvao za većinu dosadnima i u biti zatvorenim akademskim skupovima, naponi znanstvenika na ovom polju i više su nego značajni i potrebni, i to ne toliko na očuvanju nego na upoznavanju govora svojih predaka. Kao što je poznata ona da je nakon sjedanja u pogrešan vlak i svaka sljedeća stanica pogrešna, tako je veoma bitno mlađe naraštaje podučavati

pravilima, odnosno zakonitostima određenog govora, i to od njegove fonetike⁴ i morfologije⁵, pa sve do sintakse⁶. Samo na taj način govor predaka bit će ne samo razumljiv i jasan nego će, moguće, postati i bližim no što se u ovom trenutku nadamo. Ali, ponavljam: po vlastitom uvjerenju, pogrešno bi bilo nadati se njegovom oživljavanju, posebno u formi kakvu pamtimo od svojih baka i djedova ili pak iz literature koju smo čitali. Uostalom, kao što se protokom vremena mijenjaju prilike, tako se i jezik (govor) mijenja kao živa tvar koja ih prati. Osobno sam zagovornik ideje da se dio nastave materinjeg jezika, i to od najranijih dana, odvoji za učenje dijalekta ili pak regionalnih govora kao praktičnog vida ne samo »izgradnje, a kasnije i čuvanja identiteta« nego i boljeg upoznavanja sredine u kojoj se odrasta i živi.

»Gubi li se identitet manjine nestankom njezinog dijalekta?«

Odgovor na ovo pitanje formalno je dvojak, a u biti kompleksan. Dakle, nestankom dijalekta identitet manjine se i može i ne mora izgubiti. Kao što i sami znate, i pored svih (prije svega politički motiviranih) nastojanja mnogih prethodnih vlasti, bunjevački Hrvati još uvijek nisu izgubili svoj identitet što se lako da provjeriti i na temelju posljednjeg popisa stanovništva. Bunjevački Hrvati svoj nacionalni identitet nisu izgubili unatoč činjenici da su gotovo posve izgubili svoj govor, bar onaj »kadgodašnji« kojim su ranije »divanili« njihovi preci. Svoj nacionalni identitet bunjevački Hrvati nisu izgubili niti u situaciji kada im je govor, čak i u svakodnevnoj komunikaciji, bio predmet podsmjeha i zbog čega danas kao posljedi-

cu imaju taj nesretni miks ekavice i ikavice s »izdajničkom« melodijom, jer je dosta »da zinu«, pa da bolji poznavatelj govora utvrdi i tko su i otkuda su. Ali... tako je to i sa Slavoncima, Dalmatincima, Međimurcima, Hercegovcima... Pa zašto ne bi bilo i s bunjevačkim Hrvatima? Uostalom, izgrađeni osjećaj nacionalnog identiteta imaju i pripadnici četvrte ili pete generacije Hrvata na gotovo svim kontinentima, a da pri tome ne samo da ne znaju dijalekt svojih predaka nego ne znaju niti hrvatski književni standard. Ako se, pak, gubljenje nacionalnog identiteta dovodi u izravnu vezu s nestankom dijalekta, to onda nije toliko lingvističko koliko kulturološko i sociološko pitanje, koje otvara mnoga druga polja za plodnu raspravu.

4 **Fonetika**, istraživanje glasova u govoru.

5 **Morfologija**, istraživanje najmanjih jezičnih jedinica koje imaju značenje i promjenjivih oblika riječi.

6 **Sintaksa**, istraživanje većih gramatičkih konstrukcija, skupina riječi.

JEZIČNA BAŠTINA MOLIŠKIH HRVATA

Pokrajina Molise u južnoj Italiji najmlađa je talijanska pokrajina – tek se 1963. god. administrativno odvojila od pokrajine Abruzzo¹. Njene obale s istoka oplakuje Jadransko more, a "iz one bane mora", upravo nekako nasuprot, nalazi se pradomovina moliških Hrvata – živilja koji danas nastanjuje još samo tri moliška mjesta: Acquaviva Collecroce² (hrv. Kruč), San Felice del Molise (Filič)³ i Montemitro (Mundimitar)⁴. To su ujedno i jedina mjesta gdje ljudi u svakodnevici još govore "na-našo", tj. jezikom koji je na ovom području tijekom stoljeća izgubio svoje ime, ali ne i svoje jezične karakteristike.⁵

Preci današnjih moliških Hrvata u nekoliko su valova naseljavali južnu Italiju u 15. i 16. stoljeću. Kao i pradjedovi njihove braće gradišćanskih Hrvata, bježali su pred turskim osvajačima koji su u to doba harali Balkanom i prodirali iz unutrašnjosti sve do mora. No, za razliku od Gradišćanaca koji su, zahvaljujući možda povoljnijim povijesnim okolnostima i većoj blizini matici zemlji, uspjeli dobro očuvati ne samo etnička obilježja već i nacionalni identitet, a također uglavnom i autohtoni jezični izraz, moliški su Hrvati gotovo izgubili u bici s poviješću i sociokulturnom evolucijom.

Prema službenom popisu iz 2010. god. moliških je Hrvata bilo ukupno 1.865.

U literaturi se različito procjenjuje broj doseljenika u Moliseu. Postoji podatak o petnaest slavenskih općina i oko 7-8.000 ljudi. Vremenom se taj broj prirodno povećavao, pa neki istraživači spominju i brojku od 20.000 stanovnika slavenskog podrijetla. No, oni se u talijanskom okruženju sve više asimiliraju i gube osnovna etnička obilježja, pa tako i vlastiti jezik. Iz izvještaja s kraja 18. st. jasno je da se broj slavenskih enkla-

va znatno smanjio, a 1861. god. službena je statistika zabilježila da hrvatski govori oko 4.000 ljudi, već onda koncentriranih na prostoru na kojem su se zadržali do danas. Od 1. svjetskog rata, kada ih je bilo oko 5.000, broj stanovnika triju moliškohrvatskih općina opada, a danas ih je – kako rekosmo – oko 1.900.

Ovo su podaci o broju stanovnika prema prvom popisu stanovništva Kraljevine Italije 1861.god. pa sve do zadnjeg, provedenog 2010.⁶

Ovdje treba napomenuti slijedeće: kada se govori o broju moliških Hrvata, misli se da je to ujedno i podatak o pripadnosti jezičnoj moliškohrvatskoj manjini. No, podaci o tome koliko ljudi danas svakodnevno govori moliškohrvatskim jezikom nigdje se službeno ne vode. Npr. u Filiču moliškohrvatski danas govore samo stariji ljudi. Uzrok tome je, vjerojatno, doseljavanje većega broja obitelji talijanskog podrijetla i jezika iz mjesta Casoli⁷ (Abruzzo).

Međusobni kontakti ljudi različitih jezika postaju veoma česti, a time postaju brojni i mješoviti brakovi. Zanimljivo je da u slučaju da muškarac ženi djevojku iz drugog mjesta u kojem se ne govori moliškohrvatski, djeca iz takvoga braka govore talijanski, odnosno govore jezikom svoje majke, zapravo dijalektom mjesta iz kojega potječe majka. Ako oba roditelja koji govore "na-našo" žive izvan hrvatske sredine, djeca mogu, ali ne moraju, uz talijanski govoriti i moliškohrvatski. Ima i roditelja koji, iako ne žive u moliškohrvatskim selima, prakticiraju svakodnevno komuniciranje "nanašo". Takvi su slučajevi rijetki, ali ih ima.

Svi moliški Hrvati govore talijanski, svi su bilingvalni već od malena, s višim ili nižim stupnjem jezične kom-

1 **Abruzzo**, pokrajina u središnjoj Italiji na obalama Jadranskog mora. Premda je zemljopisno u središtu Apeninskog poluotoka zbog kulturnih obilježja smatra se dijelom južne Italije.

2 **Acquaviva Collecroce, Kruč**, moliško-hrvatsko naselje poznato po nasadima smokava i začinskog bilja. Od pedesetih godina 20. st. izvrgnuto je snažnom iseljavanju stanovništva prvo u Sjedinjene Države i Argentinu, a potom u Australiju.

3 **San Felice del Molise, San Felice Slavo, Filič, Štifilić**. Od 1518. naseljen Hrvatima.

4 **Montemitro, Mundimitar**,

5 Godine 2017. talijanska je vlada priznala još jedno - četvrto - mjesto hrvatskog podrijetla: radi se o gradiću Tavenna (hrv. Tavela). U ovome radu ne uzima se u obzir jezično stanje Tavele, budući da tamo nije sačuvan hrvatski dijalekt koji su njegovi stanovnici izgubili već prije dva stoljeća. Priznanje statusa hrvatske manjine bilo je dato Taveli na temelju povijesno-tradicijskih obilježja. (opaska autora)

6 Izvor: ISTAT (Nacionalni zavod za statistiku), Censimento della popolazione e delle abitazioni 'Popis stanovništva i domaćinstava'. (opaska autora)

7 **Casoli**, grad od oko 6000 stanovnika u provinciji Chieti u Abruzzu.

petencije. Na žalost, sve je češća situacija da djeca od pet godina znaju svega nekoliko hrvatskih riječi, a redovito se izražavaju na talijanskom jeziku. Osim toga, utjecaji masmedija i promjene u načinu života (ponajprije produženo školovanje na talijanskom jeziku, pa čak i izvan mjesta stanovanja), doveli su do izrazite jezične interferencije.

Kretanje stanovništva u moliškohrvatskim naseljima

Godina	1861	1871	1881	1901	1911	1921	1931	1936	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2010
Naselje															
KRUČ		1777	1820	1937	2212	2243	2017	2058	2172	2250	1808	1157	1017	883	800
697															
MUNDIMITAR	799	787	849	1006	1017	944	935	915	906	874	749	624	544	468	460
FILIČ	1460	1436	1550	1664	1681	1655	1592	1653	1727	1371	1003	911	882	813	708

ZVUČNI ATLAS HRVATSKIH GOVORA

„Zvučni atlas hrvatskih govora“ je jedan kontinuirani projekt s kojim smo počeli 2015. Projekt je odjek suradnje s kolegom Hannesom Scheutzom¹ iz Salzburga. Bivio sam se germanizmima u podravskom dijalektu² i đurđevačkom govoru³ i on mi je pomagao u njihovoj analizi. Scheutz je radio nekoliko zvučnih atlasa austrijskih govora. Imamo i zajednički projekt zvučnog atlasa hrvatskih austrijskih germanizama⁴. Radi se o riječima koje su izgovarali stanovnici uglavnom kontinentalne Hrvatske.

Na poticaj Scheutza i u suradnji s kolegicom Kurtović krenuli smo u projekt atlasa hrvatskih govora. Sastavljeno je dvadeset rečenica koje su trebali izgovarati izvorni govornici. Projekt je uglavnom volonterski. Dobili smo nešto novaca od Ministarstva kulture i zaklade HAZU. Puno je tu prisutno i studentskog rada.

U našem zvučnom atlasu trenutačno imamo zastupljenih pedesetak govora. Na žalost manjinskih još nema.

Rečenice koje izgovaraju govornici sastavljeni su po lingvističkim, dijalektološkim kriterijima. Upitnik ima sedamdesetak rečenica i omogućeno je pretraživanje po različitim kriterijima. Na atlasu se vidi geografsko odredište govora i njegova osnovna dijalektološka obilježja kao i osnovna literatura. Klikom na odredište čuje se željena rečenica.

Posebno je omiljen u dijaspori. Osobe iz dijaspore često tvrde kako se u mjestima iz kojih potječu tako ne govori kako se čuje na atlasu. Problem je u tome što su oni taj govor u iseljeništvu „konzervirali“ dok se on u domovini promijenio.

Atlas pokazuje kako su hrvatski govori iz različitih narječja sličniji nego što to literatura pokazuje. Primjerice sjeverno čakavsko narječje je sličnije kajkavskom nego južno čakavskom premda su isto narječje. Primjerice

riječ „peljati“ nije samo kajkavska nego i čakavska i štokavska.

Istraživanje je zanimljivo i zbog brojnih posuđenica u hrvatskom jeziku.

Ovim atlasom smo htjeli prikazati hrvatsku jezičnu raznolikost. Stari jezični oblici žive i dalje u dijalektima, no najbolje u hrvatskim iseljeničkim zajednicama.

Ovo je kontinuirani projekt bez kraja. Želja nam je uključiti i hrvatske manjinske govore. Ovo nije toliko znanstveni koliko kulturno-baštinski projekt.

(prema zvučnom zapisu uredio Marin Knezović)

[Poveznica na „Zvučni atlas hrvatskih govora“](#)

1 Hannes Scheutz (1953.), prvo asistent pa akademski savjetnik na Institutu za njemački filologiju Sveučilišta u Münchenu. Od 1989. asistent na Institutu za germanistiku Sveučilišta u Salzburgu. Bavi se jezičnim promjenama, njemačkim dijalektima i geografijom dijalekata.

2 Križevačko-podravski dijalekt (istočno – kajkavski dijalekt), jedan od glavnih kajkavskih dijalekata. Podravski je poddijalekt ovog dijalekta.

3 Pripada istočnim govorima podravskog dijalekta.

4 <https://sprachatlas.at/lehnwoerter/data/atlas.html>

IKAVICA SOMBORSKIH BUNJEVACA

Bačko Podunavlje naseljeno Hrvatim iz bunjevačke i šokačke skupine obuhvata prostor od granice sa Mađarskom do Bača. Uz priobalje Dunava su šokačke mjesta Bereg, Monoštor, Sonta, Vajska, Plavna i Bač, dok su Hrvati iz bunjevačke skupine naseljeni na prostoru Sombora, okolnih salaša i u Lemešu¹. I jednoj i drugoj skupini Hrvata zajedničko je da govore ikavskim narječjem hrvatskog jezika.

Na području Sombora Hrvata prema posljednjem popisu ima 7.070. i žive u Beregu, Monoštoru, Somboru i okolnim salašima, te Lemešu i u nešto manjem broju u Bezdanu² i Stanišiću³. U Beregu⁴ i Monoštoru nastanjeni su Šokci, dok su područje samog grada Sombora i okolnih salaša, prije svega Nenadić⁵, Gradina⁶ i Bezdanski put i selo Lemeš nastanjeni Hrvatima Bunjevcima.

Sva ova područja nalaze se u prečniku od dvadesetak kilometara, a iako i Bunjevci i Šokci govore ikavicom govor se razlikuje, čak i unutar šokačkih skupina, pa se tako prepoznaje i razlikuje govor šokačkih sela Bereg i Monoštor. Razlikaju se dijelom po riječima koje se koriste, a i po samoj melodici govora.

U ovom svom izlaganju ja se neću baviti šokačkom ikavicom već bunjevačkom i to onom kojom govore Bunjevci u Somboru i na okolnim salašima. Radi pojašnjenja samo još podatak da su somborski Bunjevci dio velike skupine Bunjevaca koja je neselila takozvani Bajski trokut, koji obuhvaća područje Baje u Mađarskoj, Subotice i Sombor u Vojvodini, a najveći val doseljavanja bio je prvih desetljeća XVII. stoljeća. Danas Hrvati Bunjevci u Mađarskoj svoj materinski jezik skoro više i ne govore, dok se bunjevačka ikavica i većoj ili manjoj mjeri sačuvala kod Bunjevaca u Subotici i Somboru. No, somborska ikavica razlikuje se od one koju su govorili, ili još govore Bunjevci u Subotici.

To je i razumljivo jer je bunjevačka skupina Hrvata u Somboru bila malobrojnija, a ta manja brojnost i razućenost (jer su Bunjevci uglavnom živjeli po salašima) razlog je što se njihov govor u Somboru mijenjao pod utjecajem ekavice, mađarskog i njemačkog jezika. Tako su se u bunjevačkoj ikavici Sombora i okolice odomaćile riječi preuzete i njemačkog i mađarskog jezika, te riječi iz srpskog jezika.

Sa nekoliko primjera ilustrirat ću tu razliku u bunjevačkoj ikavici između govora somborskog i subotičkog kraja.

1 **Lemeš, Svetozar Miletić**, naselje Hrvata Bunjevaca nastalo naseljavanjem bunjevačkog plemstva iz Subotice 1747. koje je odbijalo plaćati gradu namete kao i svi ostali građani.

2 **Bezdan**, veliko naselje u Bačkoj na Dunavu (oko 5.000 stanovnika). Pretežno naseljen Mađarima premda je i brojna hrvatska zajednica.

3 **Stanišić**, selo u okolici Sombora, nastalo kolonizacijom u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. st. Pretežno naseljeno Srbima. U Stanišiću živi i hrvatska zajednica. Do 2. sv. rata pretežno naseljeno Nijemcima.

4 **Bereg, Bački Breg**, većinski hrvatsko selo u okolici Sombora. Od prve polovice 17. st. naseljeno Hrvatima – Šokcima.

5 **Nenadić**, naselje bunjevačkih Hrvata „salašarskog“ tipa (salaš je naziv za sklop obiteljske kuće i gospodarskih zgrada po-dalje od naselja, tip stanovanja karakterističan za Bunjevce.)

6 **Gradina**, jedno od 17 salašarskih naselja u okolici Sombora naseljeno Hrvatima – Bunjevcima.

Za najpoznatiju tradicijsku manifestaciju bačkih Bunjevaca Hrvata DUŽIJANCU u Somboru će reći DUŽIONICA.

Za poznatu bačku deliciju KOBASICU u Subotici će reći DINEVICA, a za Bunjevce u Somboru to je KOBASICA.

Za KRAFNU Bunjevci u Somboru i okolici reći će KOLAČIĆ, a u Suboticu to su FANCI.

To je samo dio riječi po kojima se razlikuje bunjevačka ikavica Subotice i Sombora.

A u ikavici somborskih Bunjevaca odomaćile su se riječi iz njemačkog i mađarskog jezika kao što su LABOŠKA⁷, ŠPAJZ⁸, VANGLA⁹, VARNJAČA¹⁰...

„Majka je na veliki astal¹¹ metila bili čaršaf¹², izvadila iz paorske peći¹³ tepsiju¹⁴ korompirače¹⁵ i vruć kruv i pozvala dicu da sidnu za astal i da užnaju¹⁶.“ - tako bi rekli Bunjevci u Somboru.

A utjecaju drugih jezika somborski Bunjevci bili su izloženi čim bi kročili sa svojih salaša. XIX. stoljeće obilježeno je jakim utjecajem mađarskog i njemačkog, a kasnije u XX. stoljeću i srpskog jezika, a ovi jezici što zbog

veće brojnosti zajednice, što zbog državne politike potiskivali su ikavicu u okvire obitelji.

Selidba Bunjevaca salašara u grad i njihovo radno angažiranje, prije svega u drugoj polovici XX. stoljeća, u državnim službama ili poduzećima značila je da sami Bunjevci ikavicom sve manje i sve rjeđe govore. Na poslu i u školama nikako, u mješovitom društvu također se izbjegavala ikavica, pa se jezikom didova govorilo u kućama, na obiteljskim proslavama, prelima¹⁷, hrvatskoj udruzi.

I na koncu danas smo svjedoci da ikavicom u svakidašnjem životu govore još samo malobrojni pripadnici hrvatske bunjevačke zajednice u Somboru- oni stariji izolirani na salašima koji su uspjeli da izbjegnu utjecaj sredine i novog načina života.

Somborski ikavicu danas čuva i Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Vladimir Nazor čija dramska sekcija priprema kazališne predstave na ikavici.

Ikavicu čuvaju članovi Nazorove literarne sekcije, proje svega Katarina Firanj¹⁸, pučka pjesnikinja koja je objavili knjigu pjesama

7 Lonac, kotao.

8 Ostava, spremište.

9 Duboka posuda za kuhanje.

10 Varjača, kutlača.

11 Stol.

12 Plahta, pokrivač, stolnjak.

13 Zidano ognjište obojeno u bijelo uz koje se obično nalazila klupica na kojoj se sjedilo ili spavalo.

14 Pekač, protvan, plitka posuda za pečenje.

15 **Bačka krompirača**, pita s krumpirom. Osobito je karakteristična za Bosnu (pita krumpiruša).

16 Užinaju.

17 **Prelo**, zajedničko pređenje vune koje je samo povod za večernje druženje.

18 Katarina Firanj, pisac pjesama i igrokaza na bunjevačkoj ikavici.

„Žagor iz opaklije“¹⁹ pisanu na somborskoj ikavici i knjigu „Ovi naši garavi salaši“ o životu i običajima na salašu, također pisanu na ikavici, onoj kojom govore somborski Bunjevci.

Bunjevačku ikavicu potiskuje i standardni hrvatski jezik, koji se koristi unutar institucija hrvatske zajednice u Srbiji.

Mi u HKUD Vladimir Nazor 1998. godine pokrenuli smo naš list „Miroljub“ i prvi brojevi bili su tiskani na ikavici, ali se kasnije prešlo na standardni hrvatski jezik.

Hrvatski standardni jezik koristi se i u crkvi.

Ono što sada jest problem ne samo Hrvata Bunjevaca u Somboru već uopćeno svih Hrvata iz bunjevačke skupine jest težnja Bunjevaca koji nijekaju hrvatsko podrijetlo da ikavicu standardiziraju kao bunjevački jezik. U tome imaju potporu djela znanstvene javnosti u Srbiji.

19. Doslovno „Žamor iz ovčjeg kožuha“.

JEZIK KARAŠEVSKIH HRVATA

Odgovarajući na pitanja koja su postavljena u vezi jezične baštine hrvatskih autohtonih zajednica Srednje i Jugoistočne Europe, donosimo kratak prikaz jezičnog stanja hrvatske manjine u Rumunjskoj, ponajprije i ponajviše s društvenoga aspekta.

Hrvatska manjina u Rumunjskoj, jedna od najstarijih hrvatskih manjina na jugoistoku Europe, suočava se, poput ostalih manjinskih hrvatskih zajednica s izazovima sadašnjeg vremena. Osim većinskog, rumunjskog jezika, to je jezična globalizacija.

Većinski, rumunjski jezik, uvelike utječe da karaševskohrvatski govor u svakom svakodnevnom životnom segmentu, i to preko novina, televizije, svakodnevne komunikacije s tijelima državne uprave itd.

Nakon Revolucije iz 1989.¹, u Rumunjskoj, pogotovo nakon 1994. godine sve više Karaševskih Hrvata dolazi u izravan dodir s hrvatskim standardom, kako preko školskih udžbenika (školska djeca), tako preko studenata koji studiraju devedesetih godina prošloga stoljeća u Zagrebu, preko vjerskog tiska (molitvenici, vjersko štivo) tako i preko onih koji dolaze na privremen rad u Republiku Hrvatsku. Zahvaljujući tom izravnom dodiru leksik karaševskohrvatskog govora znatno se obogaćuje riječima i izrazima kojih bilo da su u ovom govoru preuzeti izravno iz rumunjskog jezika (s neznatnim fonološko-morfološkim prilagodbama) bilo da ih uopće nije bilo, pa je tako hrvatski standard popunio one praznine tamo gdje je bilo moguće. Ovaj izravan dodir (za koji možemo reći da te trajao desetak do petnaest godina) predstavlja pravu *jezičnu renesansu* za govor Karaševskih Hrvata.

I školstvo na materinskom jeziku doživjelo je svojevrsni preporod nakon povratka sada diplomiranih profesora hrvatskog jezika. Republika Hrvatska šalje udžbenike hrvatskog jezika i književnosti, kao i brojnu literaturu na hrvatskom jeziku, tako da učenici imaju priliku čitati

hrvatska književna djela, dječje časopise itd. Nastavnici pripadnici hrvatske manjine u Rumunjskoj sudjeluju svake godine na seminarima koje organizira AZOO (Agencija za odgoj i obrazovanje²), što pridonosi njihovom kvalitetnijem radu s učenicima.

Uz potporu rumunjskog Ministarstva obrazovanja, mladeži i športa, ali i ZHR-a³, svake se godine održava državno natjecanje iz hrvatskog jezika. Nakon lokalne i županijske razine, najbolji učenici (od sedmog razreda osnovne škole pa sve do četvrtog razreda srednje škole) sudjeluju na državnoj razini. Ovo je natjecanje vrlo motivirajuće za učenike, jer osim što produbljuju svoje znanje iz jezika, dobivaju i zanimljive nagrade, kao npr. dolazak na Jadran, ili putovanje u neku drugu zemlju.

Govoreći nadalje o govoru Karaševskih Hrvata, očito je da je pod stalnim pritiskom većinskog rumunjskog jezika, i to stoljećima, kako u leksiku tako i u morfologiji i sintaksi. Taj pritisak je privremeno zaustavljen donekle već spomenutim priljevom riječi i izraza iz hrvatskog standarda, a to onda znači da u govoru Karaševskih Hrvata rumunjski je jezik *pritisak*, a hrvatski standard *potpora* u otporu ubrzanog i prevelikog ulaska riječi većinskog jezika.

Posljednjeg desetljeća, nakon velikih gibanja stanovništva prema Austriji i Njemačkoj, drastično je opao broj stanovnika karaševskohrvatskih sela, znači i školske djece. Posljedica je toga zatvaranje škola što vodi, polako, do gubitka najprije jezičnog identiteta.

Napori su znanstvene zajednice više nego dobrodošli za očuvanje jezične baštine hrvatskih manjinskih zajednica. Očituje se taj napor, pogotovo zadnjeg desetljeća, u posjetima profesora i studenata kroatistike zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta i studenata i profesora Hrvatskih studija karaševskim mjestima.

1 Za razliku od drugih bivših socijalističkih zemalja rušenje komunističke diktature Nicolae Ceaușescua 1989. u Rumunjskoj pratilo je nasilje i oružani obračuni.

2 **Agencija za odgoj i obrazovanje** je institucija koju je osnovala Republika Hrvatska, a bavi se stručnim i savjetodavnim poslovima u odgoju i obrazovanju počevši od predškolske dobi do kraja srednje škole.

3 **Zajedništvo Hrvata u Rumunjskoj** je krovna organizacija Hrvata u toj zemlji osnovana 1991. kako bi se očuvao njihov jezik, vjera i kultura.

Naglasiti treba i marljiv rad nastavnika hrvatskoga jezika u ovim mjestima, većina njih apsolventi Zagrebačkoga sveučilišta, kao i napor Zajedništva Hrvata u Rumunjskoj ponajprije, u organiziranju raznih kulturnih i društvenih manifestacija čiji je prvenstveni cilj očuvanje jezika, identiteta, vjerkih i svjetovnih tradicija i običaja. No svakako treba spomenuti i potrebu prikupljanja jezičnoga blaga, u smislu sastavljanja rječnika po uzoru na *Gradišćanskohrvatski rječnik*, koji će za buduće naraštaje predstavljati riznicu iz koje će moći učiti i istraživati prošlost ove zajednice.

Svjesni smo da su se nakon ulaska Rumunjske u Europsku Uniju početkom 2007. otvorile šire perspektive i nacionalnim manjinama koje žive na njezinu teritoriju, u smislu očuvanja njihovih etničkih posebnosti i sudjelovanja u društvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom životu zemlje. Istodobno, intenzivne veze rumunjskih Hrvata s matičnom zemljom pružaju im vrlo važnu potporu kako bi opstali kao zajednica u multietničkom banatskom okruženju.

No, obzirom na nepovoljno demografsko stanje karaševskohrvatskih mjesta u Rumunjskoj, na stalni odlazak na rad u inozemstvo zbog kojeg karaševskohrvatski govor nije više samo pod pritiskom rumunjskog veće sve više njemačkog jezika, mišljenja smo da gubitkom svojeg autohtonoga govora ova bi zajednica počela gubiti svoj identitet. A do toga ne smije doći, pogotovo ne sada kada nam Europska Unija svima stvara prostor slobodnog kretanja, izražavanja i školovanja i na materinskom jeziku, koji nas jezik čini bogatijima obzirom na jezik zemlje primateljice u kojoj živimo.

Ja sam čest gost ovih Foruma i ovo je meni jedan od važnijih dana u godini. Uvijek se tu može čuti što je novo u manjinskim zajednicama. Veseli me da se uistinu puno toga događa.

Danas smo imali temu koja je sjajna, temu o kojoj bi mogli govoriti danima, a dan nam ne bude dosadno. Jezik je ono po čemu svi živimo i po čemu jesmo to što jesmo. I na svjesnoj i na nesvjesnoj razini jezik je temelj, jezik je put, a i cilj na neki način.

U razdoblju kada nije bilo hrvatske države jezik je bio utočište u kojem smo sačuvali svoju posebnost, svoj identitet. Sada kada imamo državu država se treba usmjeriti prema jeziku. Mi zaista nešto činimo premda to nije dovoljno.

Sjajno je da su sva izlaganja pokazala kako su autohtoni dijalekti sastavni dijelovi hrvatskog jezika. Nitko to nije doveo u pitanje. Nadam se kako na sličan način razmišljaju i pripadnici manjinskih zajednica koje tu nisu bile. Na žalost u zadnjih nekoliko godina broj manjinskih zajednica koje dolaze se prepolovio.

Dolaze Hrvati iz Vojvodine koji prednjače svojim studijskim pristupom. Dolaze Hrvati iz Rumunjske, zajednice koja me najviše fascinira načinom na koji održavaju svoj identitet. Tu su i Hrvati iz Slovenije koji nisu priznati kao manjinska zajednica, no imaju želju izraziti svoje stavove i predstaviti svoje stanje. Tu su i Hrvati iz Mađarske koji su „doajeni“ manjinskih prava. Dolaze i Hrvati iz Boke kotorske koji svojom velikom baštinom „uljepšaju“ ovu priču. Dolazi i Antonio Sammartino ispred moliških Hrvata.

Trebali bi više motivirati gradišćanske Hrvate iz Austrije koji su nekada jako doprinosili ovom skupu. Trebali bi doći i Hrvati iz Makedonije, Slovačke i s Kosova.

Treba pozvati i krug ljudi izvan manjinskih zajednica jer se ovdje zbilja imalo što čuti.

Republika Hrvatska će uvijek pomoći u ostvarenju manjinskih prava, no primarno mjesto za njihovo ostvarenje je matična država. Države su dužne, svojim manjinama, jamčiti zaštitu svih manjinskih prava. To nikada nije optimalno, a ponegdje se uopće ne provodi.

Vlastiti se zahtjevi trebaju jasno artikulirati prema matičnoj državi. Tu tada Hrvatska može pripomoći.

Jezik je živ, on je nešto što se kontinuirano mijenja. Onog trena kada ga se želi „zamrznuti“ on prestaje obavljati svoju elementarnu funkciju, on prestaje biti jezikom i postaje spomenikom. Ključno je da se u obitelji nastavi njegovati zavičajni, mjesni govor ali i da se nastoji savladati standardni hrvatski jezik kako bi sudjelovanje u hrvatskom društvenom životu bilo olakšano.

Ljepota raznolikosti omogućava hrvatskom jeziku da bude ono što jest. To smo mi. Ne treba se stidjeti „regionalizma“ ali istovremeno se mora biti svjestan što je hrvatski standard i što je zajednička hrvatska kultura. Globalizacija i asimilacija nedvojbeno ne doprinose očuvanju jezika. Nove tehnologije mogu biti izvrstan alat da se mi bolje povežemo i lakše dođemo do neke situacije u kojoj će se stvoriti sustav koji nas neće odnarođivati, koji će nas povezivati.

Mi u svemu lošemu možemo naći nešto dobro i obrnuto. Činjenica da smo tu i da želimo raspravljati o ovoj temi meni daje nadu.

Ta svijest da svi manjinski dijalekti pripadaju hrvatskom jeziku ovdje je prisutna što nije uvijek bio slučaj.

Vi pripadnici hrvatskih manjina ste temelj ove priče. Mi vam samo možemo pripomoći.

(prema zvučnom zapisu uredio Marin Knezović)

ZAKLJUČCI 24. FORUMA HRVATSKIH MANJINA

Zagreb, 23. studenog 2018.

U organizaciji Hrvatske matice iseljenika održan je XXIV. Forum hrvatskih manjina s temom **Jezična baština hrvatskih autohtonih zajednica Srednje i Jugoistočne Europe.**

Forumu su se odazvali predstavnici hrvatskih manjina iz Crne Gore, Italije, Mađarske, Rumunjske, Slovenije i Srbije (Vojvodine).

Nakon što su predstavnici hrvatskih manjina izložili iskustva i probleme vezane za korištenje i čuvanje posebnih jezičnih oblika autohtonih hrvatskih zajednica doneseni su slijedeći zaključci:

Z a k l j u č c i

1. Hrvatski manjinski mjesni govori dio su hrvatskog jezika. Protivimo se njihovoj instrumentalizaciji u smislu nijekanja hrvatskih manjinskih zajednica kao dijela hrvatskog nacionalnog korpusa.
2. Prostor govora hrvatskih manjinskih zajednica je prostor obiteljske komunikacije, umjetničkog izražavanja i tradicijske kulture.
3. Forum podržava projekte izrade rječnika hrvatskih manjinskih govora, njihove digitalizacije kao i zvučnog atlasa govora hrvatskih manjinskih zajednica.
4. Dijalekti su bitni dio identiteta koji hrvatskim manjinskim zajednicama osigurava prostor slobode izražavanja i nacionalne identifikacije.
5. Učenje standardnog hrvatskog jezika osnova je i za očuvanje jezičnog blaga hrvatskih manjinskih zajednica uzimajući u obzir hrvatski standard kao temeljni kohezijski činitelj.

U Zagrebu, 23. studenog 2018.